

Dengenin Yeniden Kurulması

Kur'ân'ın Hükmü ve Sünnetin Yeri

TAHA CABİR ALVANI

REVIVING THE BALANCE

The Authority of the *Qur'an* and the
Status of the *Sunnah*

TAHA JABIR ALALWANI

IIIT Books-In-Brief Series

DENGENİN YENİDEN KURULMASI

Kur'ân'ın Hükmü
ve
Sünnetin Yeri

Taha Cabir Alvani

Arapçadan İngilizceye çeviren
Nancy Roberts

Özetleyen
Wanda Krause

Türkçesi
İbrahim Kapaklıkaya

© International Institute of Islamic Thought, 2023

The Authority of the Qur'an and the Status of the Sunnah

International Institute of Islamic Thought (IIIT)

Herndon, VA 20172, ABD

Posta Kodu: 669

www.iiit.org

IIIT Londra Ofisi

Richmond, Surrey

TW9 2UD, İngiltere

Posta Kodu: 126

www.iiit.org.uk

Tüm hakları saklıdır. Yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir bölümün çoğaltılması yapılamaz.
fikirlerini ifade etmezler.

Bu kitapta ifade edilen görüş ve fikirler yazar(lar)a aittir ve yayıncıların görüş ve

979-8-89193-311-8

Seri Editörleri

Dr. Anas S. al-Shaikh-Ali ve Shiraz Khan

Türkçe Redaksiyon: İbrahim Kapaklıkaya

Dizgi: Saddiq Ali

Kapak Tasarım: Shiraz Khan

Baskı/Cilt: Step Ajans Rek. Matbaacılık Tan. ve Org. Ltd. Şti.

Göztepe Mah. Bosna Cad. No:11 Bağcılar/İstanbul

Sertifika No: 45522 Tel: (0212) 446 88 46

stepajans@stepajans.com

IIIT Özet Kitaplar Serisi

IIIT Özet Kitaplar Serisi, okuyucuya orijinal eserin içeriğine ilişkin ana fikri sunmak için tasarlanmış, Enstitü'nün temel yayınlarının kısaltılmış nüshalarından oluşan önemli bir seridir. Kısa, okunması kolay ve zamandan tasarruf sağlayan bir formatta hazırlanan rehber niteliğindeki bu özet metinle; asıl yayının dikkat ve özenle hazırlanmış genel bir çerçevesini sunmakta ve okurları asıl yayını daha yakından keşfetmeye teşvik etmesi umulmaktadır.

Dengenin Yeniden Kurulması: Kur'ân'ın Hükümü ve Sünnetin Yeri, adlı bu eserde, Sünnet¹, yani Peygamberimiz (SAV)'in² söz ve eylemleri ile Kur'ân arasındaki ilişkiye açıklık getirilmektedir. Bu ilişki, çeşitli şekillerde tanımlanmış, böylece çeşitli ilim ve uzmanlık alanlarını doğurmuş, yine bu ilişki Hadis âlimlerinin Sünneti inceleme yöntemlerini de etkilemiştir. Sonuçta; hem fikhî hem de felsefî İslami düşünce ekolleri, kurucu âlimlerinin içinde yaşadıkları hayat şartlarını yansıtan biçimde Sünnete yönelik farklı yaklaşımları benimsemişlerdir. Benzer şekilde, belirli bir râvîyi³ güvenilir veya güvenilirmez olarak kategorize etme konusundaki farklılıklar, birbirinden çok farklı hukukî, teolojik ve felsefî ilkelere yansımıştır. Bu ilkeler de kimilerinin bir râvîyi reddederken bir başka râvîyi onaylamasına; bir hadisi sahih kabul ederken, o hadisle çelişen bir başka hadisi reddetmesine veya yeniden yorumlamasına; hadis rivayetlerinin muhtevasını tenkit etme kriterlerini kabul veya reddetmesine yol açmıştır.

Sünnete nasıl yaklaşılması gerektiği sorunu, Hz.Peygamber'in

1] Sünnet = bu kitabın sonundaki son notlar kısmında detayları ile açıklanmıştır. Büyük harf, küçük harf ve italik küçük harf olarak yazılmalarına göre farklı anlamları vardır.

2] Sallalallahü aleyhi vessellem (Allah'ın dua ve selamı O'nun üzerine olsun), Hazreti Muhammed'in isminin geçtiği her yerde tekrarlanır. Bu tercümede bundan sonraki kullanımlarda tekrarlanmayacaktır.

3] râvî = öğrendiği hadisi nakleden, rivayet eden kişi

sağlığında iken ortaya çıkmamıştır. O, ashabına, Kur'ân'a bağlılık bakımından, kendisini örnek almalarını öğütlemiştir. Kur'ân'ın nasıl uygulanacağı, Kur'ân'ın esaslarının somut davranışlara nasıl dönüştürüleceği ve Kur'ân'ın hayatlarına nasıl rehberlik edeceğini ashabına, bizzat Hz. Peygamber göstermiştir. Kur'ân her şeyin açıklamasını yaparken, Peygamberin örnekliliği, Kur'ân esaslarının nasıl uygulanacağını kapsamlı bir şekilde göstermektedir. Sünnetin amaçlanan pratik rolünü yerine getirmesini sağlamak için, Hz. Peygamber İslam toplumunun, ilâhî kaynağa dayandığı iddia edilse bile, Kur'ân'ın dışında herhangi bir metinle meşgul olmamasını istedi. Ancak Sünnet derlenip yazılı hale getirildikten sonra, ümmet Hz. Peygamberin söylediği ve yaptıklarına ilişkin rivayetlerin Kur'ân'ı da içine aldığı bahanesiyle, bu rivayetleri öne çıkarıp, Kur'ân'ı ihmâl etmeye başladılar. Sonra da fikhî metinlerin hem Kur'ân'ı hem de Sünneti içerdiği bahanesiyle Hadis rivayetlerini de fıkıh hükümleri lehine terk ettiler.

Bu kitap, Peygamberin Sünneti ve İslâm dinini araştıranlar arasında sık sık tartışma ve ihtilâf konusu olan ağır sorulara cevap oluşturmaktadır. Kitapta Hz. Peygamber'in Sünneti ile Kur'ân arasındaki ilişkiyi onarmak gibi kritik bir görevi üstlenen âlimleri destekleyecek bir dizi kıtas önerilmektedir. Hz. Peygamber'in Sünneti, aralarında hiçbir çelişki veya çatışmaya izin vermeyecek biçimde, Kur'ân'a bağlanmalıdır ve bu bağlanma Müslümanların günlük hayatlarında karşılaştıkları devam eden sosyal, ekonomik, entelektüel ve manevî zorluklara İslam'ın gayet verimli bir şekilde cevap vermesini mümkün kılacak şekilde olmalıdır.

Taha Cabir Alvani'nin Orijinal Kitabının Özet Basımı

DENGENİN YENİDEN KURULMASI

Kur'ân'ın Hükümü ve Sünnetin Yeri

ISBN hbk: 978-1-56564-691-9

ISBN pbk: 978-1-56564-690-2

2016

Birinci Bölüm

Peygamberlik ve Peygamberlerin Görevleri

Resûl ve İnsan Olarak Peygamber Efendimiz

Allah'ın gönderdiği son din, önceki bütün peygamberlerin deneyimlerini kapsamaktadır. Kur'ân bize (ibret almamız için) bu deneyimlerin birçoğunu nakleder ve peygamberlik ve ilâhlık arasındaki farkları anlatarak, yeni dinin mensuplarının, nübüvvet⁴ ve risâlet⁵; Rabbaniyet⁶ ve ulûhiyet⁷ ve aynı zamanda cüz'i irade ile ilâhi kader arasında ayırım yapma kabiliyetini kaybeden eski ümmetlerin hatalarını tekrarlamalarını önlemek istemektedir. Kur'ân, Resûl'ün insanlığını ve onun Allah'tan getirdiği emirlere uyması gerektiğini vurgulamaktadır. Resûlullah insanları kendisine aşırı derecede saygı göstermeme konusunda uarmıştır. Peygamber kelimesinin Arapça karşılığı '*nebî*'⁸ ve peygamberlik kelimesinin Arapça karşılığı '*nübüvvet*', *n-b-e* kökünden gelmektedir ve yüceltilmiş, yüksek veya yükseltilmiş anlamına gelmektedir. Oysa tarihin bir döneminde İslam ümmeti o kadar ihtilafa düştü ki, Hz. Peygambere bakış açılarında iki aşırı uç arasında gidip gelmeye başladılar. Bedevî Araplardan bazıları O'nu yalnızca bir kabile reisi olarak görüyorlardı. Peygamber kelimesinin kavramına geri dönersek, Yahudiler ve Hristiyanlar arasında, peygamber, başkalarını gayb âlemi hakkında bilgilendiren vahye muhatap kişidir. Eski İbranicede peygamber sözcüğü, hukukî konularda söz sahibi kimseyi ifade etmek için kullanılırdı. Müslümanlar arasında *nebî* terimi, kendisine Allah'ın vahiy gönderdiği kimseyi ifade eder.

4) Nübüvvet, peygamberlik ; Allah ile akıl sahibi kulları arasında dünya ve âhiret hayatlarıyla ilgili ihtiyaçlarının giderilmesi için yapılan elçilik görevi.

5) Risâlet ; nübüvvetle aynı anlamda olmakla birlikte, yukarıda belirtildiği üzere kendisine kitap indirilen peygambere resul unvanı verilmektedir.

6) Rabbaniyet: Cenab-ı Hakkın kâinatı yaratması, yönetmesi, yarattıklarını tüm işlerine hakim olması.

7) Ulûhiyet: Allah'ın kâinattaki tasarruf ve hâkimiyeti ile her şeyi kendisine ibadet ve itaat ettirmesi anlamına gelmektedir, Allah olma vasfı.

8) Nebî: kendinden önce gelen resûl peygamberlerin dinini tebliğ eden peygamberlerdir.

Arapça ‘*resûl*’⁹ sözcüğü göndermek anlamına gelen *ersele*’den türetilmiştir. *Ersele* fiili Meryem Sûresi’nde olumsuz bağlamda kullanılmakta, Allah’ın isteyerek küfrü seçenlere karşı şeytânî güçleri serbest bırakmasını ifade etmektedir. Allah’ın peygamberlerini göndermesi (*irsâl*) ile şeytanî güçleri bilerek küfürde inat edenlere karşı göndermesi (bu da *irsâl*) arasındaki fark, ilkinde insanları Hesap Günü hakkında uyarmak için resûllerini göndermesine karşın, ikincisinde Hak düşmanlarına karşı şeytanları göndermesidir. Kur’ân *nebî* ile *resûl* yani elçi arasında ayırım yapmaktadır. Hem *nebî* hem de *resûl* Allah’ın vahyine muhataptır. Ancak bir *resûle* vahyedilen mesaj doğası gereği şeriat, yani yasa koyucu emirdir; nebîye indirilen mesaj ise yeni bir şeriat içermez. Peygamberin yani nebîin görevi insanları kendisinden önce gelen resûlün getirdiği dine uymaya çağırarak, onları eğitmek ve onlara rehberlik etmektir. Nübüvvet pedagojik bir misyonu gerektirmektedir. Bu yüzden nebî, kendisinden önce gelen resûle tabidir.

Kur’ân nebî ile resûl arasında Arapça *ismet* olarak ifade edilen ‘ilâhî koruma’ kavramına dayanan bir başka ayırım yapmaktadır. Nebîlere böyle bir koruma ihsan edilmemiştir. Tıpkı diğer insanlar gibi, onlardan bazıları da öldürülmüştür. İnsanların işlediği hata, unutma ve isyân etme gibi kusur ve ayıplara karşı da ilâhî korumaya muhatap değildirler. İsmet yani bir resule ihsan edilen korumanın iki yönü vardır: Birincisi; tebliğ görevini tamamlaması için, öldürülmeye karşı korunmaktır. Bir resûle ihsan edilen korumanın ikinci yönü, vahyedileni tebliğ ederken hata yapmaya karşı korunmasıdır. Buna göre vahiy hem resûlün hafızasında, hem de başkalarına aktarılma sürecinde hatadan korunmaktadır. Bir resûl kendisine emanet edilen şeriatı başkalarına tebliğ etme görevini bitirdiğinde, risâlet rolü biter ve nübüvvet rolü başlar. Bu noktadan sonra nebî olarak vahyedilen dine göre hareket eder; o dini başkalarına öğretir ve insanlara tebliğ ederek, o dine uymaya davet eder.

Nübüvvet rolüne geçmek, Hz. Peygamberin insanlığından hiçbir şeyi eksiltmedi. Ona aynı zamanda âlim ve öğretmen rolü kattı. Bir nebî, resûl haline geldiğinde, bu durum onun insanlığını veya nebî olarak görevini ortadan kaldırmaz. Daha çok, tam insanlığını ve nebîlik rolünü koruduğu gibi, risâlet görevini de üstelenerek Rabbinin emriyle şöyle der: “*Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım*” (Kehf Sûresi, 110.ayet). Üstelik nübüvvet, öğretmenlik makamı da kazandırdığı ve nebîler en aydınlatıcı âlimler olduğuna göre, nebîler ilâhî mesajın yorumunu (*icthad*) yapmaya en yetkin kimselerdir. Nebîler, öğretir-

9] Resûl: kendisine kitap indirilen ve din tebliğ edilen peygamberlere verilen isimdir. Resûlullah (Allah’ın Resûlu yani elçisi) ise Hz.Peygamberimizdir.

ken, hüküm çıkarırken, ilâhî emirlerden bilgi derlerken ve başkalarını bu şeriati kabul etmeye ve uygulamaya davet ederken, *icthihad* yapar. Öbür yandan, eğer aynı zamanda bir resûl ise, kendisine vahyedilen mesajı da kullanır. İndirilen şeriata, sağlanan korumaya ve icthihad pratiğine ilişkin olarak nebî ile resûl arasındaki bu üç ayrım dikkate alındığında, resûlün kendisine bir din vahyedilen nebî olduğu ve nebinin ise bir resule tabi olduğu genel olarak kabul edilir. Yani prensip olarak ‘her resûl bir nebîdir; ama her nebî bir resûl değildir’. *Nübüvvet* zaman ve mekâna bağlıdır; *risâlet* ise evrenseldir ve bu rolü yerine getiren kişinin vefatından sonra da sürer. Bu ayrım dikkate alınarak, Hazreti Muhammed’in nübüvvet misyonunun muhatabının Araplar iken, risâlet misyonunun muhatabının dünyanın tüm insanları olduğu söylenebilir.

Kur’ân’daki Peygamberler

Kur’ân, peygamberlerin nasıl görülmesi ve onlara nasıl karşılık verilmesi gerektiğini anahatlarıyla ortaya koymaktadır. Kur’ân ayrıca İsrailoğulları’na gelen peygamberlere karşı asılsız suçlamalar yönetildiğini belirtmekte ve *Enbiyâ Suresi* 7-8.ayetlerde onların tamamen insan olduklarını vurgulamaktadır. Hem Kur’ân hem de Sünnet peygamberlerin ismetini (hatalara karşı korunmuş olduğunu) teyit eder. Hiçbir peygamberin büyük günah işlemeyeceği açıkça vurgulanır. Her şeyden önce gönderiliş maksatlarını yerine getirebilmeleri için, peygamberlerin örnek alınmaya değer şahsiyetler olması gerekmektedir.

Enbiyâ Suresi 92. ayetinde bildirildiği gibi, Allah’ın peygamberleri kendilerine indirilen din, kendilerine gelen bu dinin kaynağı, Allah’ın indirdiği idealler ve nefis terbiyesine bağlılık davetleri ve yeryüzünde insan medeniyetinin temellerini atma çağrıları bakımından ‘...*tek ümmet*...’tir. Kur’ân, peygamberler ve elçiler arasındaki ortak noktalarla ayrıştıkları noktaları ortaya koymaktadır. Yine Kur’ân nebîler ve resûller arasındaki ortak ve farklı yönleri belirlediği gibi; getirdikleri dinlerin sabit ve değişen yönlerini de şu dört önemli boyutla belirler: Din, insânî değerler ve ahlâk, vahyedilen şeriat ve toplum içindeki karşılıklı ilişkiler. Ancak ayrıntılar ve yeni formüle edilmiş kurallar, zaman ve mekân değişkenlerine dayalı olarak toplumdan topluma farklılık göstermektedir.

Hız. Peygamber’in kendisine risâlet gelmeden önce ve sonra, kendisinden önce vahyedilmişlerin uyduğu şeriat ve geleneklere dayalı olarak yaptığı ibadetler olup olmadığı konusunda İslam fıkhnının temellerini

araştıran âlimler en az üç kategoriye ayrılabilir. Birinci grup; Peygamberin kendisinden önce gelenlerin ibadet biçimlerine göre ibadet ettiğini reddedenlerdir. İkinci grup önceki dinlere göre ibadet ettiğini kabul edenlerdir. Üçüncü grup ise bu konuda bir fikir dile getirmeyenlerdir. Buradaki güçlük, Kur’ân bağlamına ilişkin hatalı bakış açısından kaynaklanmaktadır. İkinci grupta olanlar, örneğin Enâm Sûresi 90.ayetindeki Allah’ın Peygamberine iletilen *“İşte o peygamberler, Allah’ın hidayete erdirdiği kimselerdir. Şu halde onların rehberliğine uy.”* emrine dayanmaktadır. Ayrıca Nahl Sûresi’nin 123. Âyetini de delil göstermektedirler. Oysa A’râf Suresi, 158.ayetinde şöyle buyrulmaktadır: *“[Ey Muhammed] De ki: “Ey insanlar! Doğrusu ben, göklerin ve yerin hükümranı, O’ndan başka tanrı bulunmayan, [Yalnızca] diriltlen ve öldüren Allah’ın, hepiniz için [O’nun] gönderdiği peygamberiyim.”* Buna göre, bütün resûller ve nebîlere vahyedilen ilâhî mesajın şu özgün esaslara dayandığını söyleyebiliriz: Allah’ın birliği (Tevhid), peygamberlerin insan olduğu ve tebliğ ettikleri dinin doğruluğu ile tüm peygamberlere verilen kendilerine vahyedilen dine uymaları emri verilmiştir.

Peygamberlere Verilen Görevler

Allah nebîleri ve resûllerine eksiksiz yerine getirmeleri gereken görevler ve sorumluluklar yüklemiştir. Kur’ân’da, kendilerine gönderilen peygamberlere bakış açıları bozulmuş geçmiş ümmetlerden örnekler verilmekte ve onların düştüğü hatalara düşmeme konusunda uyarılar yapılmaktadır. Kur’ân, Allah’ın tüm resullerinin tamamen insan ve günahlardan korunmuş olduğunu vurgulamakta ve gösterdikleri mucizelerin anlamlarını açıklığa kavuşturmaktadır. Peygamberlerin insan olarak fâni oldukları vurgulanmakta, resûller ve nebîlerin gösterdiği mucizelerin tamamen, hiç eşi ve ortağı olmayan Allah’ın işi olduğu, bu mucizeleri onlara getirdikleri mesajın doğruluğunu teyit etmek üzere, O’nun ihsan ettiği anlatılmaktadır: *“De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Bana ilâhımızın tek bir İlâh olduğu vahy olunuyor. Artık O’na yönelin. O’ndan mağfiret dileyin...”* (Fussilet Sûresi, 6. âyet).

Önceki peygamberlere inen vahiyler, peygamberler ve inananların uymasına emredilen emirler şeklindeydi. Peygamberler insanlara öğütte bulunma ve onlara vahyedilen emirleri nasıl uygulayacaklarını göstermekle yükümlüydüler. Bu yüzden onların yaptıkları ‘iman fıkıhı’ olarak adlandırılabilir. O Peygamberlerin sünneti, kendi içinde bir amaç değil, kendilerine inen vahyin uzantısı niteliğindedir. Buna göre Tevrat, Musa, Harun ve İsrailoğulları’na gönderilen diğer tüm

peygamberlerin kitabıydı. Hepsinde de insanlara kendilerine vahyedileni tebliğ ediyorlardı. Sonra insanlara Tevrat'ın emirlerine uymalarını, yasaklarından kaçınarak günah işlememelerini öğütüyorlardı.

Hâtemü'l-Enbiyâ'ya (Son Peygamber) Verilen Görevler

İlk görevi *tilâvet* (kendisine vahyedilen kitabı okuma ve ona 'uy-ma')'tir. Allah, Peygamberine Kur'ân'ı okumasını ve tebliğ etmesini emretti. Âl-i İmrân Sûresi 164. ayetinde bize şöyle buyrulmaktadır: “*Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan (yet-lû aleyhim âyâtihî), (kötülüklerden ve inkârdan) onları temizleyen, kendilerine Kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle Allah, mü'minlere büyük bir lütufta bulunmuştur*”. ‘Okumak’, ‘zikretmek’ anlamında kullanılan *yetlû* Arapça sözcüğünün bir anlamı da ittiba etmek veya taklit etmektir. Allah şöyle buyurmaktadır: “*Güneşi ve kuşluk vaktindeki aydınlığını, Güneşi takip eden ayı (düşün)*” (Şems Sûresi, 1-2. ayetler). Buradaki “güneşi takip eden” (*ve'l-gameri izâ talâhâ*) ibaresinin meali “ay güneşi takip ettiğinde” dir. Buna göre ay, ışığını güneşten alır ve bu bağlamda güneşin ‘takipçisi’ veya ‘halefi’dir.

İkinci görevi; *tebliğ*'dir (duyuru, açıklama). *Bellaga* (isim fiili tebliğ) pekiştirilmiş fiilinden türetilen *belaga*, bir kimsenin coğrafi, zaman-sal veya mecazî anlamda nihaî veya amaçladığı menzile ulaşması anlamına gelir.

Üçüncü görevi *beyân*'dır (açıklama). Kur'ân'ı açıklamamanın maksadı; insanlar arasında Kur'ân'ın mesajının nasıl anlaşılacağı konusunda meydana gelecek ihtilafları önlemek veya en aza indirmektir. Vahyi açıklama süreci, kelimeler, eylemler ve şu ya da bu fikir ya da eylemi onaylama yoluyla gerçekleşir.

Dördüncü görevi; *nush*'dur (doğru tavsiyelerde bulunmak). Kur'ân Hûd Peygamberin bir defasında şöyle dediğini nakletmektedir: “*Ey kavmim! dedi, ben beyinsiz değilim; fakat ben âlemlerin Rabbinin gönderdiği bir elçiyim. Size Rabbinin vahyettiklerini duyuruyorum (ubelligüküm) ve ben size doğru ve iyi öğütler veriyorum*” (Arâf Sûresi, 67-68.ayetler).

Beşinci görevi; *Ta'lmühümü'l-kitâbe vel-hikmet* (Onlara Kitabı ve Hikmeti Öğretmek)'tir. Cuma Sûresi 2.ayetinde şöyle buyrulmaktadır: “*Çünkü ümmilere içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan (yet-lû aleyhim), onları temizleyen, onlara Kitabı ve hikmeti öğreten (ve*

yuallimühüm) bir peygamber gönderen O'dur. Kuşkusuz onlar önceden apaçık bir sapıklık içindeydiler” . Hikmet, tabiat yasalarından insanî bilgi ve keşiflere kadar her şeyi kapsayan geniş bir kavramdır.

Altıncı görevi; *Tezkiyatı nüfûsü'l nâsi ve ukûlihîm (İnsanların Kalpleri ve Akıllarını Terbiye Etme)*'dir. Peygamber'in insanları kötü huylarından arındırma “...yüzekkihîm...” arınma sağlama görevi olduğu bildirilmektedir. Cuma Sûresi 2.ayette.

Yedinci görev; İttibâ (İnsanlara Rabbin Emirlerine Uymayı Öğretme) İttibâ'a fiili (isim fiil hali *ittibâ*), birisini izlemek veya onun izinden yürümek anlamına gelir. Rabbimiz şöyle buyurmaktadır: “*Dedik ki: Hepiniz cennetten inin! Eğer benden size bir hidayet gelir de her kim hidayetime tâbi olursa (men tabia hüdayâ), onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler*” (Bakara Sûresi, 38. ayet). Burada sözü edilen ittibâ etme fiili, taklit etmeye benzese de, burada delile dayanma söz konusudur.

Sekizinci görevi, *Tâlimühüm el-iktidâ bihi (Mü'minlere kendisine uymayı öğretmek)* Allah Peygamberine, kendisinden önce yol gösterenlere uymayı, onları taklit etmeyi (*iktâdih*) emretmiştir (Enâm Sûresi, 90.ayet). Bu bağlamda iktidâ, bir liderin delilleri ve işaretleri ele alma yolunu izlemekten oluşmaktadır. Bu lider bir peygamber, erdemli bir kimse veya başka birisi olabilir.

Dokuzuncu görevi, ‘*Ta’limühüm el-ihtidâ bi'l hâdî (Başkalarına Hakikate Uymayı Öğretme)*’dir. Rehberlik edilme veya rehberlik bulma süreci, dünyevî veya manevî meselelerde yaptığımız veya yapmayı amaçladığımız tercihlerle ilgilidir. Allah “*kara ve denizin karanlıklarında kendileri ile yol bulasınız diye sizin için yıldızları yaratandır...*” (Enâm Sûresi, 97.ayet).

Onuncu görevi, *Talimühüm el-te’assîbihi (Onlara kendisini nasıl örnek alacaklarını öğretmek)*’tir. Örnek olarak aldığımız bir kimseye uymak, o kimsenin davranışlarının belli nedenlerle ve belli şartlarda ortaya çıktığını, belli kurallar veya ilkelerle ilişkili olduğunu görmektir.

Onbirinci Görev, *El-Heymene (Son ve Üstün Olma Hali)*’dir. *Heymene* süreci veya eyleminden Mâide Sûresi 48.ayetinde Allah, Resûlüne şöyle hitap ederken söz edilmektedir: “*Sana da daha önceki kitabı doğrulamak ve onu korumak üzere hak olarak Kitab’ı (Kur’ân’ı) gönderdik.....*”

Önceki Kitaplarda ve Son Kitap'taki Mucizeler (Âyetler veya İşaretler)

Allah, yol gösterici ve insanlığa ışık tutan mesajlarını insanlığa ulaştırmak için belirli peygamberleri seçmiştir. Peygamberler ilâhî emirler âleminin parçası olup, melekler aracılığıyla ilâhî vahye muhatap ve manevî güç sahibi olurken, Allah onları kendilerine vahyedileni topluluklarıyla temas kurarak, onlara iletecek şekilde donatmıştır. Kur'an çağlar boyu insanların aralarındaki peygamberlerden bir 'işaret' yani âyet istediklerini anlatmaktadır. Tarih boyunca "Mucize" ve "işaret" kelimeleri etrafında büyük bir kafa karışıklığı oluşmuştur; bu nedenle, aşağıda açıklığa kavuşturulması gereken on önemli nokta ele alınmaktadır.

Birincisi, 'Peygamberlerin âyetleri'(işaretleri) Kur'anî tabiri yerine, 'Peygamberlerin mucizeleri' deyimini kullanmak yaygın hale gelmiştir. Mucizevî olaylar ona tanık olanlar arasında isyan ve direnci kıskırtmaktadır. 'Âyet' ise, yine mucize unsuru içermekle birlikte, mucizevi olayı, tanık olanları daha dikkatli dinlemeye ve indirilen mesaja ve mesajı getiren elçiye karşı daha kabule açık olmaya hazırlayan bir 'işaret' işlevi görmektedir.

İkincisi, üç harfli *a-c-z* kökünden türetilen terimlerin Kur'an'daki kullanımının, peygamberler tarafından kendi mesajlarını desteklemek amacıyla getirilen işaretler veya *âyât* ile hiçbir ilgisi yoktur. Aslında, *mucize* ve *âyet* kelimelerinin eşanlamlı olduğunu gösterecek hiçbir şey yoktur.

Üçüncüsü, Âyet terimi bir işaret veya sinyal olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda Kur'an'ın cümlelerine verilen addır.

Dördüncüsü, Resûlullah "mucize" terimini kullanmamış, Kur'an'daki 'âyet' (işaret) kavramını kullanmıştır.

Beşincisi, Kur'an'da Âyet sözcüğü isim fiil olan *el-ta'ayyi'*den türetilmiş olup, bu terim bir kimsenin birşeyin üzerine yerleşmesi ve kurulması eylemini ifade etmektedir. *Ta'ayya* fiili aynı zamanda yararlı olma veya hizmet etme anlamına gelen *arfaka* fiili ve birine barınak sağlama anlamındaki *aviye* fiili ile de az çok eşanlamlıdır.

Altıncısı, Kur'an'ın yapı birimi anlamında âyet ile saf mantıksal anlamdaki âyeti birbirinden ayırmak gerekmektedir. İlk anlamda kullanıldığında, Kur'an'daki bir hüküm veya kendi içinde anlam ifade eden

her cümle bir âyettir. Aynı şekilde bir fiil işareti ile diğerlerinden ayrılan her cümle âyet olarak adlandırılabilir ve bir sûredeki âyet sayısını buna dayanarak hesaplayabiliriz. Buna göre âyet sözcüğünün üç anlamı; kâinattaki süregelen kalıplar ve yasalar anlamında ‘işaretler’ veya âyetler; Peygamber kıssalarında gördüğümüz sosyal ‘işaretler’ ve Kur’ân âyetleridir.

Yedincisi, Kur’ân’da peygamberlerin mucizelerine ilişkin olarak âyet sözcüğü bazen tekil olarak, bazen de âyât şeklinde çoğul olarak yer almaktadır. Mü’minûn Sûresi 50.âyetinde tekil olarak kullanılmaktadır: *”tîpkî Musa’yı yücelttiğimiz gibi) Meryem oğlunu ve annesini de (kudretimize) bir âlâmet (âyet) kıldık; onları, yerleşmeye elverişli, suyu bulunan bir tepeye yerleştirdik”*. Bu iki bireyden (İsa ve annesi Meryem) birbiriyle ilişkileri yoluyla tek, büyük bir ‘mucize’ olduğundan, çoğul değil tekil biçim kullanılmıştır. Cenab-ı Hak, Musa’dan söz ederken şöyle buyurmaktadır: *”Andolsun biz, Musa’ya açık açık dokuz âyet (mesaj) verdik...”* (İsrâ Sûresi, 101.âyet).

Sekizincisi, Kur’ân’da geçen “işaretler” ya korku uyandırmayı veya meydan okumayı amaçlar. Buna örnek *İsrâ Sûresi*, 59. Âyettir.

Dokuzuncusu, İslam’ın son din olmasının ayırıcı “işaretleridir”. İnsan-noğluna gönderilen son dinin mucizeleri ve âyetleri, tarz, biçim ve içerik bakımından önceki dinlerdekinden farklılık göstermektedir. Peygamberlerin sonuncusu olan Muhammed’e ihsan edilen asıl âyet ise Kur’ân’dır. Allah bu işareti vermekle, insanlığı sonraki çağlarda kâinatın hakikatlerini keşfetmek, araştırmak ve üzerinde tefekkür etme sorumluluğu ile baş başa bırakmıştır. Zaman geçtikçe, Peygambere verilen işaret –Kur’ân- ile Musa, İsa ve diğer önceki peygamberlerin gösterdiği mucizeler arasındaki farklılık nedeniyle bir kafa karışıklığı başladı.

Onuncusu, Son Kitap (Kur’ân) ve ayırt edici özellikleridir. Düzenlemesi, tarzı, benzersizliği ve taklit edilemezliği ile Kur’ân bizzat Allah tarafından korunmaktadır. Kur’ân’ın Sünnet konusundaki rolü, bize kadar ulaştığı şekliyle Sünnetin hangi kısmının sahih, hangi kısmının uydurma olduğunu belirleme kıtası olarak, doğrulama ve ‘denetleme’dir. Kur’ân’ın yanı sıra, Sünnet de İslam hukukunun şekillendirilmesinde rol oynamaktadır. Sünnetin bu süreçte oynadığı rolü düzenlemek üzere kurallar konulmuştur.

Hız. Muhammed’in Sünneti, kendisinden önceki peygamberlerin bıraktığı örneklerin ve tecrübelerin toplamıdır. O’nda yani Hazre-

ti Muhammed'de örneğin; Hz.Nuh'un sabrı ve azmini görüyoruz. Hz.İbrahim'in hakikati bulma gayreti, imanı ve teslimiyetini buluyoruz. Hz.Musa'nın gayretini ve ümmetine gösterdiği ilgiyi görüyoruz. Ayrıca, Hz.İsa'nın diğerkâmlığını (kendinden feda etme ve özveride bulunma) ve ümmetinin kalbine dinlerinin en dinlerinin en derin, en gerekli hakikatlerini yerleştirme gayretini görürüz. Kur'ân ilâhî vahyin özünü oluşturduğu gibi, Sünnet de önceki peygamberlerin kendi kavimleriyle olan deneyimlerinin ve bize bıraktığı örneklerin özünü oluşturmaktadır. Sünnetin mutlaka ikisi arasında hiçbir çelişki veya çatışma olmayacak, aksine ikisi pürüzsüz bir yapısal birlik içinde birleşecek şekilde Kur'ân'a bağlanması gerekir.

İkinci Bölüm

Bir Kavram ve Teknik Terim olarak Sünnet

Sünnet Kavramı ve Bu Kavramın Tarihsel Gelişimi

Ben, *sünnet* sözcüğünü bir teknik terim olarak değil, bir kavram olarak görüyorum. Aslında bu kelime, İslâmî entelektüel gelenek üzerinde çok geniş ve önemli etkileri olan çok hassas ve incelikli bir hukukî kavramdır. Kelime olarak *sünnet*; ‘yol’ veya ‘patika’ (*tarikât*), âdet, sosyal ve doğal yasalar (*el-kânûn-u içtimâî ve’t-tabîû*) gibi birbirleriyle bağlantılı kavramlar ağını kapsar. Kelime olarak *sünnet* kavramı bir dizi disiplini kapsayan, çok yönlü ve kapsamlı bir kavramdır. Bu yüzden *sünnet* sözcüğünü şartlara bağlı olarak istenen şekilde kullanılabilecek sade bir teknik terime dönüştürmek, Müslümanlarda kafa karışıklığı ve belirsizliğe yol açmıştır. Bu nedenle kavramın araştırılması, analiz edilmesi ve yeniden biçimlendirilmesi önem arz etmektedir. Buradaki maksadım; bu çeşitli terimler arasındaki ilişkiyi açıklığa kavuşturmak ve bunu yaparken bu kavramın, birleşik hukuk yapısını (*hakikat-ı Şerîyye-i vâhîde*) temsil eden tekil bir genel kavram olarak geçerliliğini ortaya koymaktır.

Morfolojik açıdan bakıldığında, Arapça *mefhûm*, genel olarak ‘kavram’ şeklinde tercüme edilmektedir ve anlamak anlamına gelen *f-h-m* kökünden türetilmiştir. Burada sözlük anlamı ‘anlaşılmış’ demektir. Mantıkçılar ise bu terimi, zihinde eylem veya konuşma biçiminde gerçekleşebilecek, bir şeyin doğrudan deneyimlenmesi veya birisinin sözlü tanımı yoluyla ortaya çıkacak olan algılama, fark etme, idrak etme olarak tanımlamaktadır. *Mefhûm* kavramı da iki kategoriye ayrılır: (1) ‘Uyumlu anlam’ (*mefhûm-i muvâfakat*) yani bir kimsenin söylediklerinden ya doğrudan iletişim yoluyla veya ima edilen içerik yoluyla anlaşılan anlam; (2) ‘Farklı anlam’ (*mefhûm-i muhâlefet*), yani ilişkilendirme yoluyla veya söylenmiş olanın zıttı olarak anlaşılmaya yoluyla iletilen bir ifade veya açıklama.

Arap dilbilimciler *sünnet* sözcüğünü dört anlamla ilişkilendirmiştir: tarz veya yol (*tarikât*); alışkanlık veya gelenek (âdet); davranış veya

yaşam tarzı (*sîret*) ve doğa, mizaç veya karakter (*tabiat*). Kur’ân’da *sünnet* kavramına ilişkin olarak, *s-n-n* kökü Mekke sûrelerinde dokuz kez, Medine sûrelerinde ise on kez geçmektedir. Bu kök ve türevleri, Kur’ân’da kâinatta ve toplumda düzenli olarak meydana gelen ve öngörülebilir, değişmez kanunları yansıtan olaylara gönderme yapmak için kullanılmaktadır. Örneğin, Enfâl Sûresi 38.ayetinde Allah putperestleri ve doğru yoldan sapanları, hiçbir zaman şımarıklıkları ve isyanlarının sonuçlarından kaçamayacakları konusunda uyarmaktadır. Allah’ın yolunun kadim karakteri gereği; şeriatın bir çok dalı bulunsa ve dalları birbirinden çok farklı görünse bile, hepsi de ortak, değişmez bir maksadı paylaşır: insanların kalplerini arındırmak ve böylece onları ilâhî mükâfata lâyık hale getirerek Huzur-u İlâhî’de bulunmaya hazırlamak.

Tamamen dilbilimi açısından bakıldığında, *sünnet* sözcüğü, türevleriyle birlikte, iyi veya kötü bir davranış veya yaşam tarzını ifade eder. Benzer şekilde bazı usûl âlimlerine göre, *sünnet* sözcüğü özellikle insanlar bakımından hayat tarzı, âdet veya geleneği ifade eder. Hadislerdeki *sünnet* kavramına bakıldığında, *sünnet* kelimesi hem birey hem de toplum için doğru yaşam biçimini ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. İslamî çevrelerde bu terim, genel olarak üzerinde uzlaşılmış ve ideal doğru davranış biçimi anlamında kullanılmış, ancak bu yapılırken Hz. Peygamberin Sünnetine herhangi bir özel atıfta bulunulmamıştır. Kelime olarak *sünnet* kelimesinin anlamının yalnızca Resulullah’ın Sünnetini kapsayacak şekilde daraltılması, Hicri ikinci yüzyılın sonlarında gerçekleşmiştir.

Sünnet Teriminin Sonraki Dönemde Kullanım Şekli

Hicrî birinci yüzyılda *sünnet* terimi çeşitli anlamlarla ilişkilendirilmiştir. Hicri 34 yılından başlayarak yapılan sohbetlerden, *sünnet* teriminin meşru, genel olarak onaylanmış eylem anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. H. 35’te Halife Osman bin Affân Mekke halkına yaptığı bir konuşmada “Allah Resûlü’nün ve ilk iki halifenin getirdiği övgüye değer Sünnetinden” söz ediyordu. H. 38 yılında, *sünnet* kelimesi insanların geleneklerini ifade etmek için kullanılmıştır. Bununla birlikte, sözü geçen yıllarda *sünnet* kelimesi, ayrıca İslam yolu (*sünnetü’l-İslâm*), Müslümanların yolu (*sünnetü’l-Müslimîn*) ve Allah’ın yolu (*sünnetullah*) dâhil çeşitli kavram ve anlamları ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Bu dönemde Hz. Peygamber’in ve ilk iki halife, Ebû Bekir ve Ömer bin Hattâb’ın eylemlerini, güzel eylemlerde bulunmaya onları teşvik eden Hz. Muhammed’in kendisini ve Kur’ân’ın yapılmasını emrettiği eylemleri ifade etmek için kullanıldığını da görüyoruz.

Anlam bakımından *sünnet* sözcüğüne ilişkin olarak bazı mezhepler arasında ihtilaf vardır. Bu âlimler, teşvik etmek istedikleri davranışların örnekliğine delil olarak Peygamberin, Aşhabının ve Tabiîn'in açıklamalarında *sünnet* sözcüğünün kullanılmasını gösterdiler. Oysa Hicrî ikinci asırda gelişen terminolojik anlamda *sünnet* terimini kullanıyorlardı. Bir başka deyişle *sünneti*, örnek alınmaya değer davranış geniş anlamıyla anlamamış, özellikle Hz. Peygamberin söz ve davranışlarıyla ilişkilendirmeye başlamışlardı.

Bu nedenle *sünnet* terimini, anlamı belirli, sınırlı bir uzmanlık alanına ait, kesin olarak formüle edilmiş bir teknik terim olarak ele almaktan ziyade; sözlük tanımları, Kur'an'daki kullanımları ve Peygamber tarafından kullanılış şekli bağlamında, *sünnet* kelimesine uygulanabilecek tüm anlamları kucaklayan kapsayıcı bir teoriden doğan bütüncül, esnek bir kavram olarak ele almak gerekmektedir. Uzmanlaşmış jargon içinde kaybolmak yerine, *sünnet* terimini, içinde ilişkilendirildiği tüm anlamları barındırmak ve hem geçmişteki hem de gelecekte ortaya çıkabilecek anlamlarını verebilmek için ihtiyaç duyduğu esnekliği veren, üzerinde görüş birliğine varılmış bir çerçeve içine yerleştirmeye ihtiyaç bulunmaktadır.

Sünnet Kavramına İlişkin Anlayışların Anlam Bakımından Evrimi

1. *Fıkıh Teriminin Anlam Bakımından Evrimi*: Günümüzde *fıkıh* terimi genel olarak 'içtihat hukuku' olarak anlaşılmakta ve anlayış veya gerçekleştirme anlamına gelmektedir. Fıkıh sözcüğü feraset ve gözlem yoluyla elde edilebilecek bilgiyi ifade etmek için kullanılmaktaydı. *F-k-h* kökü Kur'an'da yaklaşık yirmi kez geçmekte olup, bu yerlerin büyük çoğunluğunda 'anlamak' fiilinin geniş zamanı şeklinde kullanılmıştır. Anlamanın en doğru biçimi, yani -idrak organı olan- kalbin anlaması (idrak etme), fıkıh sözcüğünün Kur'anî kullanımında yer almaktadır.

Bununla birlikte, okumayı, öğrenmeyi ve anlamayı içeren, anlamanın bilgiye eşlik edebileceği veya onu izleyebileceği bir anlama süreci gelişti. İşte fıkha başvurulması da bu noktada başlamaktadır. Buna göre Kur'an'la (Kitap) bağlantılı olarak ele alındığında, bilgi rivayet edilen bir şey (hadis veya sünnet) iken, fıkıh yani anlayış, bilgiye eşlik eder veya onu takip eder. Terimin dilbilimsel evrimi şu şekilde gelişti: (a) yazılı bir metni okumak, okuyucular ya da anlatıcılar olarak bilinen kişiler tarafından yapılan bir faaliyet; (b) Kur'an'ın anlamını açıklığa kavuşturan sünnet veya farz biçiminde alışıldık tarzda aktarılan bilgi, (c) Hikmetle aydınlanmış, tefekküre dayalı anlayış ve kav-

rayış. Bununla birlikte, Hicrî ikinci asır boyunca fıkıh sözcüğünün henüz sözü edilen bu son anlamında anlaşılmadığını ve bu şekilde anlaşılmasının günümüzde gerçekleştiğini gözönünde bulundurmak gerekir. İmam Mâlik'in (ö. H.179/M.795) devrinde, fıkıh terimi hâlâ, modern çağdaki tanımından daha geniş anlamda, insanların davranışları ve sosyal ilişkileriyle ilişkili olmayla sınırlı anlamda kullanılıyordu. Kelimenin daha da daraltılarak eylem alanı ile sınırlanması, sonraki aşamada gerçekleşecekti.

Gelişimin sonraki aşaması; Hicaz'da pek yaygın olmayan ve orada büyük bir etki yapması da beklenmeyen, anlamlar, teknik terimler ve bunların tanımları, bilimlerin ayrılması ve sınıflandırılması gibi faaliyetlerle uğraşan âlimler sınıfında gerçekleşti. Fıkıh sözcüğü Peygamberin ashâbı döneminde uzmanlaşmış anlamıyla ilgilenenlerden daha geniş bir çevreye yayılmamıştı. Yine de fıkıh sözcüğü henüz günümüzde ilişkilendirildiği semantik boyutları kazanmamıştı.

2. *Re'y Kavramının Evrimi:* *Re'y* isminin türetildiği *R-e-y* kökü, en basit olarak görme fiziksel eylemini ifade eder. Bir şeyi akılla bilmek, gözle görmeye benzer olduğu için, *r-e-y*'den türetilen anlamlar, algılama, ayırt etme, değerlendirme veya bir görüş ya da bakış açısının (*re'y*) benimsenmesi veya dile getirilmesini kapsamaktadır. Hepsi de aklın 'gözüyle' görme eylemini içermektedir. Âlimler kültür ve eğitim düzeyleri ne olursa olsun, bir görüş veya bakış açısı oluşturmak zorundadırlar. Bu yüzden *re'y* teriminin geçtiği aşamalar, sosyal anlamda dinî liderlerin geçirdiği aşamalara paralellik göstermektedir.

Medine, Peygamberin kendisinden ilim öğrenen ve idrak ve gözlemleri kararlarının temelini oluşturduğu kimselerin yurduydı. İmam Mâlik bir defasında bir görüşten söz ederken, 'değerlendirmeye değmez yani *re'yün mâ hüve re'yün*'dedi. Bu söz, İmam Mâlik'in kendisini görüş belirtmeye ve değerlendirmeye yetkin olarak gördüğünü gösterir. İbn Kuteybe de İmam Mâlik'i içtihad yapmaya yetkili olarak görüyordu. Hatta İbn Rüşd, İmam Mâlik'i, içtihad ve kıyas yapanların 'emirü'l-mü'minin'i (müminlerin emiri, komutanı) olarak isimlendiriyordu. Medine, *re'y* kelimesini genel anlamıyla kullanımı bakımından diğer Müslüman bölgelere nazaran ilk şehirdir. Bu kullanım şeklinde fıkıhçılar arasında veya müçtehidler (ayet ve hadislerle dayanarak karar veren hukuk alimi) arasında bir fark yoktu. Bir görüş veya bakış açısı, kişinin zihniyetine, çevresine ve kişinin anlayışını oluşturan, yönelimini belirleyen ve kişinin kesin düşünme tarzını belirleyen kültüre bağlı olarak farklılık gösterecektir.

3. *Nass Kavramının Evrimi*: *Nass* isim fiili *n-s-s* kökünden türetilmiş ve birçok anlamda kullanılmıştır. Bu kullanımlar arasında; maddî ve manevî anlamda kaldırma veya yükseltme; bir şeyin sonu veya hedefi; sorgulama; belirleme veya atama; bilgilendirme ve açıklama, açıklığa kavuşturma anlamındaki kullanımlar da yer almaktadır. Buradaki anlamıyla terim, anlamı Sünnette yer alan özgün yönler, ayrıntılar ve pratik uygulamalar yoluyla açıklığa kavuşturulan genel, evrensel bir Kur’ânî ilkeyi içermektedir. Genel olarak Sünneti Kur’an’a paralel bir konuma yükselten İmam Şafîî oldu. Bununla birlikte, İmam Şafî, İslam esasları ve pratiğinin temel kaynağı olarak yalnızca Kur’ân’ı kabul ediyordu. Sahih ve güvenilir olarak tasnif edilen her hadis mutlaka Kur’ân’da açık bir kaynağının bulunması gerektiği kanaatindeydi.

Âlimler, *nass* kelimesini en basit anlamıyla “tüm anlaşılır konuşmalar” anlamında kullanır. Her bir düşünce ekolü bu konuda kendi görüşünü savunma yoluna gitti. Tamamen dilbilimi bakış açısından ve aynı zamanda İmam Şafîî’nin kullandığı haliyle anlamına dikkat edersek, *nass* sözcüğü, diğer her şeyin üstünde yer alan ve nihaî hedef ve maksat olan Kur’ân’ı ifade etmektedir. Ancak âlimler, bu terimi başka anlamlarla da ilişkilendirdikleri için, Kur’ân ile Sünnet arasındaki ilişkinin mahiyeti muğlaklaştı, aradaki net ayrım kayboldu. Aslında *nass* terimini basit olarak ‘metin’ şeklinde tercüme ederek, böylece hemen hemen her açıklama veya söylemi ifade etmek için kullanılabileceğini savunan hadis âlimleri, bu kafa karışıklığının tohumlarını ektiler.

Üçüncü Bölüm

Kurucu Kaynak olarak Kur'an ve Uygulamalı Açıklaması Olarak Sünnet

Vahiy Kavramı

Resûlullah'ın Sünneti, Allah'ın Kitabı ile bildirilen emirlerin açıklaması ve uygulamasıdır. *Vahiy* Allah'ın Kulu, Resûlü ve Nebîsinin kalbine indirdiği ilahi kelâmın adıdır. *Vahiy* sözcüğünün tanımı, hız ögesini içerir; sembol, ima, sesler, bedensel hareketler veya yazmayı içeren iletişimi tanımlamak için kullanılmıştır. Bununla birlikte, isim olarak *vahiy* kelimesi Allah'ın nebî ve resûllerine çeşitli yollarla iletildiği ilâhî mesajı ifade etmek için de kullanılır. Vahyin Kur'an, Sünnet ve Allah'ın bir ve tek olması ve bunun sonuçları (İlm-i Tevhîd) bağlamındaki yerini belirleyerek, konumuzla ilgili temel yönünü –yani Hz. Peygamberin sünnetiyle doğru ilişkisinin nasıl olması gerektiğini- açıklığa kavuşturabiliriz. Bu açıklama ışığında, bir dizi başka kavramı da düzeltebiliriz.

Peygamber'in görevi Allah'tan aldığı mesajı insanlara iletme olduğu için, bir konuda Rabbi tarafından kendisine emir inmedikçe, bir şeyi yasaklaması veya onaylamasına izin verilmemiştir. Kur'an âyeti olarak vahyedilenler, Rabbimizin vahiy döneminden ayrıntılar, şartlar ve olaylar yoluyla Kitabına dâhil edilmesini istediği ifadelerdir. Kur'an bizi, vahiy dönemi ve İslam dininin tamamlandığı döneme ilişkin şartlar olaylar konusunda bilgilendirmektedir. Bu yönüyle Kur'an, insanların şu ya da bu şekilde tahrif ederek değiştirdikleri, ilâhî vaat kapsamında olmayan diğer tüm tarihi kayıtlardan veya rivayetlerden ayrılır. Bazı durumlarda, Resûlullah yaptığı bir şeyden dolayı, indirilen bir vahiy ile ikaz edilir, doğru davranışa yönlendirilirdi. Bunun örneklerinden birisi, Ahzâb Sûresi'nin 37. Âyetidir.

Arap toplumuna daha önce peygamberler vasıtasıyla gelen vahiylerin aksine, Kur'an, Hz. Peygamber hayatta iken ve onun gözetiminde yazılı halde kaydedilmiş ve kontrol edilmiştir. Yine Kur'an Allah'ın inâyetiyle korunmuş ve hiçbir tahrifata uğramadan günümüze kadar gel-

miştir. Bu itibarla Allah, Müslümanları ve tüm insanları, Kur’ân’daki şeriattan başka hukuk metinlerini benimsememeleri konusunda uyar-
mıştır (Nahl Sûresi, 116. Âyet). Zira bahsedildiği gibi, Kurân kendisi-
ne vahyedilen Hz. Muhammed’in sağlığında ve onun gözetimi altında
doğru bir biçimde yazılı olarak kaydedilmiştir.

Sünnet ve Beyân (Açıklama) Teorisi

Kur’an ve Sünnet arasındaki ilişkinin doğasını tanımlayan, Sünnet kavramımızı dayandırdığımız teoriye “Beyân Teorisi” (*nazariye-tü’l-beyân*) adını veriyoruz. Burada ‘beyân’ sözcüğü Kur’ânî bağlam-
da açıklama ve açıklığa kavuşturma anlamında anlaşılmalıdır. Aynı
şekilde, Sünnet, Kur’an’ın yörüngesinde ve onun dairesinde hareket
eder; hiçbir zaman Kur’ân’dan bağımsız değildir; aksine, onun ay-
rılmaz bir parçasıdır. İctihad, kıyas ve bunları tamamlayıcı ilimlerin
aksine, Peygamberin Sünneti hem açıklayıcı hem de bağlayıcı nitelik-
tedir. İmam Şâfi’ye göre, *beyân* süreci, Kur’an’ın somut olaylara uy-
gulanması ve yorumlanması yoluyla açıklığa kavuşturulmasını içerir.
Ona göre, ilk iki seviye Kur’ân’ın kendisinin açıklanmasını içerirken,
üçüncü seviye Resûlullah’ın doğası itibarıyla genel nitelikli olan âyetle-
re özgünlük kazandırdığı yöntemleri içermektedir. Beyânın dördüncü
düzeyi, Peygamberin eylemleriyle yapılan açıklamalar, yani Sünnettir.
Kur’ân’ın kendini açıklaması, şüphesiz beyânın en yüksek seviyesidir.
Rabbimizin insanlığa indirdiği son kitap olan Kur’ân, yalnızca önceki
peygamberlere gelen kitaplardan değil, aynı zamanda Hz. Muham-
med’in sözleri ve eylemlerinden de üstün ve önceliklidir. Geriye kalan
beyan seviyelerinde ise, Hz. Peygamber’in eylemleri, sözleri ve onay-
lamaları Müslümanları bağlayan tek beyan türüdür.

Sünnetin Kur’ân Işığında İncelenmesi

Bazı âlimler Hadisleri üç kategoriye ayırmaktadır. İlk iki kategori
Müslümanların ittibâ etmeleri (izinden gitmeleri) emredilen Kur’ân
ile tamamen uyum içinde olanlar ve Kur’ân’a bir şey ekleyen hadisler-
dir. Üçüncüsü ise Kur’ân ile çatışan ve dolayısıyla reddedilmesi gere-
kenlerden oluşmaktadır. Üstelik usûl âlimleri Hz. Peygamberin, pey-
gamberlik görevinin doğası gereği hüküm içeren söz ve eylemleri ile
hüküm içermeyenleri arasında hiçbir ayırım yapmamaktadır. Mensup
oldukları mezhep imamlarının görüş beyan ettiği, Sünnetle bağlantılı
konuları tartışırken, hadis râvîlerinin görüşlerini kendi imamlarına
uyacak şekilde değiştirmekte; ancak râvîlerin benimsediği *sahih* (sağ-
lam), *hasen* (iyi), *meşhur* (ünlü), *mu’allel* (arızalı), *müdelles* (gizli) ve
muanan (anlatım zincirinde ‘an bağlacı içeren) gibi terimleri kabul

etmektedirler. Aynı zamanda, çeşitli sünnet türlerini ayırım yapmaksızın “hüküm içeren, bağlayıcı” olarak sınıflandırmışlardır. Üstelik bu âlimler Sünnetin, Kur’ân’ın yanısıra bağımsız bir hüküm kaynağı olduğu görüşünü destekleyerek, önemsiz veya gereksiz olarak görülebilecek hükümlerin de kapısını açmışlardır. Bu nedenle, örneğin, Peygamber’in bir ifadesi, belirli bir eylem hakkında olumlu ya da olumsuz kesin değerlendirme içermiyorsa, o eylem ‘caiz’ (*mübâh*) olarak sınıflandırıldı ve bu da tam bir kafa karışıklığına yol açtı.

Müslümanlar, Kur’ân ve Sünnet’in birlikte ele alındığında, insan toplumunu inşa etmeyi ve müreffeh bir medeniyet düzeyi elde etmemize yardımcı olmayı amaçladığı gerçeğini gözden kaçırmaya başladılar. Doğrudan olayları, kişileri ve durumları ele aldığı için Sünnet, Kur’ân’dan daha erişilebilir bir kaynaktı. Oysa Kur’ân ve Sünnet’in kapsamlı ve kapsayıcı bir biçimde birlikte okunması, vahyin genel içeriği ve maksadının, ayrıca insanların bütün kâinatla ilişkili amaçlarının araştırılması yoluyla, genel ve değişmez değerleri keşfetmemizi sağlayacaktır. Burada sözünü ettiğim genel, değişmez değerler ise; örneğin *tevhit* (*Allah’ın tek ve bir olması*), *tezkiye* (insanın nefsinin terbiye etmesi) ve kalkınma ve refahın yararlılığı anlamına gelen ümrân’ı kapsar. Ayrıca adalet, özgürlük değerlerini ve en basit maddî ihtiyaçlardan daha soyut, manevî ve estetik ihtiyaçlara kadar insanî ihtiyaçların karşılanmasını da kapsar.

İsnâd’a (hadislerin nakil silsilesi, ilk kaynağına gitmek) dayalı metodoloji bazıları tarafından bir hadisin sahihliği ve güvenilirliğini ortaya koymanın rakipsiz yöntemi olarak görülür. Bu görüş bir hadisin içeriğinde, onu sahih olmayan veya güvenilmez kılacak hiçbir şey olmadığı varsayımına dayanır. Eğer bu varsayım doğru ise, o zaman *isnâd*ı (senedi) sağlam olan bir hadis hakkında başka bir şey söylemeye ihtiyaç yoktur. Bir hadisin muhtevası, hadis râvilerinin kendileri tarafından tesis edilen titiz, bilgiye dayalı kıstaslara göre tenkid edildiğinde, bu kıstaslar *isnâd* esaslı eleştiri ile verimli bir şekilde birleştirilebilir ve tamamlanabilir. Böyle bir durumda âlimler, hadisin ne kadar güvenilir ve gerçek olduğunu belirlemek için *isnâd* yani nakil silsilesini incelerlerdi. Orada sorun yoksa, o zaman *metni* yani hadisin ana bölümünü İslam’ın hâkim değerlerine dayanan sahihlik ve güvenilirlik kıstaslarına göre değerlendirirlerdi. Bunu yaptığımızda, Sünnet’i birbirinden kopuk metinler külliyatı olarak değil, daha çok Kur’ân’ın değer ve esaslarının uygulama aracı olarak görmeye başlarız. Bugün hadis konusunda karşılaşılan görüş ayrılıklarının çoğu, bu hadis eleştirisi yöntemlerini ihmal etmemizden kaynaklanmaktadır. Mevcut açmazı çözenin tek yolu hem *isnâd* hem de *metin* eleştirisi-

nin kapsamlı bir eleştirisini ve analizini yapmaktır. Her iki metodoloji de ortaya çıktıkları tarihsel dönemlerde mevcut olan bilgiler ışığında değerlendirilmelidir.

Dördüncü Bölüm

Rivayetin Genişleyen Rolü

Bir Tarihsel Değerlendirme

Kur'ân'ın Vahyine Şahit Olan Kuşak

Burada ele alınan ilk kuşak, Kur'ân'ın Resûlullah'a vahyedilişine tanık olan kuşaktır. İlk kuşağı takip eden kuşaklar arasında, râvîler¹⁰ (anlatıcılar) kuşağı, fıkıhçılar (hukukçular) kuşağı, taklitçiler veya gelenekçiler kuşağı (veya kuşakları) yer almaktadır. Buradaki amacımız, birbiri ardına gelen Müslüman kuşakların Kur'ân ve Kurân'ı açıklayan Hz. Peygamberin Sünnetine karşı tutumları konusunda net bir tarihsel bakış açısı sunmaktır. Hz. Peygamber'in rehberliğine, vefatından sonra da yaşarken olduğu gibi uyulsaydı, Kur'ân'ın Sünnet ile nasıl bir ilişkisi olduğu sorusu asla ortaya çıkmazdı.

Kur'ân'ın indirilmesine tanık olan kuşağın mensupları, kendisine vahyedilen âyetleri Resûlullah'ın ağzından işitmeye, onun öğretilerine, Kur'ân anlayışına ve Kur'ân'daki hikmetleri sorularına cevap verecek şekilde uygulamasına, ilişkilerini düzenlemesine, onlara haram ve helali öğretmesine, iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırmalarına yardım etmesine alışmıştı. Resûlullah'a henüz kendisine sorulmayan konularda emirler de inmekteydi. Buna örnek En'âm Sûresi 151-154. Âyetlerdir. Resûlullah ise, bu vahiylerle teslim olmuş ve onu başkalarına aktarmış; açıklamış ve somut eylemlere nasıl dönüştüreceklerini onlara öğretmiştir. Bu anlayış sorgulamaksızın kabul edilmiştir. Çünkü bu kuşaktan hiç kimse Sünneti, Kur'ân'da bulunan orijinal hükümlerin açıklamasından başka bir şey olarak görmemiştir.

Kocasının kendisini geri dönüşü olmayacak şekilde (tâlâk ile) boşadığı ve Allah'ın Resûlü'nün konut tahsisi ve mehir ödenmesine hükmetmediği Fatıma bint Kays hakkında Buhârî, Müslim ve diğerleri tarafından nakledilen hadisin metninin tenkidi konusunda, Ömer ibnü'l-Hattâb şöyle demişti: Daha önce işittiğini şimdi unutan ve hem yaşayacak yeri hem de maddî imkânları bulunan bir kadının söy-

10] Râvîler = öğrendiği hadisi nakleden, rivayet eden kişiler, anlatıcılar.

lediği bir şey yüzünden, Allah'ın Kitabı ve Peygamberimizin Sünnetini gözardı etmeyeceğiz. Allah şöyle buyurmuştu: *“Ey Peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde ... Apaçık bir hayâsızlık yapmaları dışında onları (bekleme süresince) evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar”* (Talâk Sûresi, 1.ayet).

Ayrıca bir başka örnekte, Hz.Aişe'nin rivayetleri Kur'ân'la karşılaştırarak kontrol etme ve bu temele dayanarak düzeltme yoluyla diğer Ashab'tan farklı davrandığı örnekleri görüyoruz. Örneğin; ölmüşlerin ailelerinin ağlamaları halinde ölene eziyet olacağı yönündeki bir hadis rivayetine, Enâm Sûresi,164. âyetine dayalı olarak itiraz etmiştir.

Bu kuşakta Peygamber Efendimizin eylemleri iki kategoriye ayrılmıştır. Birincisi, *“Namazı kılın, zekâtı verin...”* (Bakara Suresi, 43. âyet) gibi Peygamber'in açık Kur'ân emirlerini yerine getirmek için yaptığı eylemlerdir. Bu eylem kategorisi, Peygamber'in aldığı İlâhî vahyi tebliğ görevinin bir parçasını oluşturur. İkinci kategori Peygamberin karşılaştığı bir duruma, kendi takdiriyle verdiği karşılıklardan oluşmaktadır. Bu kategoriye Peygamberin bir durumu değerlendirmesine dayanarak yaptığı yorumlarla, alışkanlıktan veya mizacı gereği yaptığı şeyler girmektedir.

Rivâyet Kuşağının Doğuşu

Peygamber'in vefatından sonra ve İslâm ordularının fetihleriyle birlikte, Arabistan Yarımadası'ndan farklı çevrelerden insanlar da İslam'a girdiler. Yeni kültürler, Kur'ân'ın vahyine şahitlik eden kuşağın bilmediği görüş ve iddialar yoluyla, olumlu veya olumsuz etkilerini göstermeye başladı, İlk Müslüman kuşağı ömürlerini tamamlayıp sayıları azalmaya başlayınca, insanlar yeni ortaya çıkan sorunlar ve problemlere karşılık vermek üzere Kur'ân'ın ötesinde ve üzerinde yeni kaynaklara ihtiyaç duydular. Sonuç olarak, insanlar Resûlullah'ın hayatıyla ilgili her şeyin izini sürmek amacıyla rivâyet ve nakilleri derlemeye başladılar.

Hadislerin yazılı hale getirilmesine yönelik ilk sistematik girişim Abdülaziz bin Mervân (ölümü H.86/M.705) ve Ömer bin Abdülaziz (H.101/M.740) (oğlu) tarafından dönemin fıkıhçılarıyla birlikte gerçekleştirildi. Dinin esas kaynağı konusunda çıkan sayısız ihtilafa dikkat eden bu insanlar, Sünneti çeşitli mezheplerin alternatifi olarak benimseme yoluna gittiler. Abdülaziz ve oğlu Ömer, Hz.Peygamberin sözleri ve eylemlerine ilişkin bütün hadisleri derledikleri ve bu derlemeyi, Kur'ân'la birlikte ve Kur'ân'ın anlamını ve nasıl uygulanması gerektiğini gösterecek bir kaynak olarak insanlara sunarlarsa, bunun

Müslümanların mezheplere, ekollere, hiziplere ve gruplara bölünmesini önleyeceğine inanıyorlardı. Bu çabaların sonucunda ortaya, önceki kuşaktan birçok yönden farklı bir 'rivâyet kuşağı' (anlatan, aktarıcı kuşağı) çıktı. Oysa olumsuz etkilerini düşünerek ilk Halife Hz. Ebû Bekir hadisleri toplamakta tereddüt etmiş ve Hz.Ömer bin Hattâb ise bir dizi hadisi topladıktan kısa bir süre sonra onları imha etmişti.

Fıkıhçılar ve Fıkıh Kuşağı

Fıkıh (hukuk) kavramı, Hicrî 40/Miladî 660 yılında Peygamber'in sözleri ve eylemleri hakkında rivâyetlerin yayılmasıyla ortaya çıktı. Ancak bu rivayetler kelâmcılar (ilahiyatçılar) ve fıkıhçılar (hukukçular) arasında ihtilafları çözme aracı kullanılmayıp, farklı bakış açılarının taraftarları arasında, her bir tarafın kendi mezhebi, ekolü veya hizbini savunmak için kendi işine yarayan rivayetleri öne çıkardığı savaşta yeni bir silaha dönüştü. Hadislerin kayıt tutulması süreci başlar başlamaz, insanlar Peygamber Efendimiz'in yaptığı gibi hadisleri Kur'an'ı anlamak ve uygulamak için bir yol olarak değil, daha çok Kur'an'a paralel bir fıkıh hükümleri kaynağı olarak görmeye başladılar.

Bu yüzden Kur'an'ın hukukî hüküm içeren (muhkem) yalnızca 500 civarında âyeti bulunduğu ve âlimlerin büyük çoğunluğunun bu âyetlerle meşgul olması gerektiği şeklinde yanlış bir kanaat doğdu. Bu âyetler arasında âlimler kendilerini açıkça olumlu veya olumsuz emir içeren (haram ve helâl) âyetlerle sınırlamaya başladılar. Bu âyetler arasında ibadetlere, aileye ilişkin hükümler, günlük işler, ceza hükümleri, yargılamaya ilişkin hükümler, şahitlik ve benzeri konulara ilişkin âyetler yer alıyordu. Bu süreçte Sünnet İslâmî yaşamın kendi kendine yeten bir rehberi olarak görülmeye başlanılmıştı. Bazıları işi, bütün hadisleri, hatta açık hüküm içermeyenleri bile fıkıhî hükümlerin kaynağı olarak sınıflandırmaya kadar götürdüler.

İnsanlar Kur'an'ın, ilahiyatçılar, usûl âlimleri, fıkıhçılar ve diğer uzmanların atıfta bulunacağı delil kaynağından başka bir şey olmadığı söyleyecek kadar, Hz. Peygamberin yaptıkları ve sözlerine ilişkin rivayetlere kendilerini kaptırdılar. Bu dönemde âlimlerin çoğunluğu, Sünnet'in tek bir rivayet (*haber-i âhâd*) şeklinde olsa bile, Kur'an'ın o konudaki hükmünü iptal edeceği görüşündeydiler. Âlimler kendi görüşlerini gerekçelendirmek için başka beyanları da yaydılar. Ama hepsi de Kur'an'ın bütün sahteliklerden korunan bir Kitap olduğu gerçeğini (Fussilet Sûresi, 41 ve 42.âyetler) gözardı ettiler. Bazıları Kur'an'ın âyetlerinin sonlu ve sınırlı olmasına karşın, ele alınması ve

cevaplanması gereken durumların sonsuz olduğunu ileri sürdüler. Bu yüzden de hatalı olarak mevzuat boşluğu olduğunu sandıkları yerleri doldurmak için, daha fazla kanıtı ihtiyaç olduğu sonucuna ulaştılar. Bu dönemin sonunda İslam toplumu, kendisini rivâyet ve hadis denizinde boğulurken buldu.

Taklitçi Kuşaklar

Fıkıh ekolleri nihâî biçimlerini aldığı anda, gelenekçiler (*el-mukallidûn*) kendilerini imamlarının öğretilerine adamaya, onların erdemlerini övmeye ve kendi mezheplerine yeni taraftarlar kazandırmak için çalışmaya başladılar. Aslında kendi imamlarının sözlerini ilâhî emir gibi görece kadar ileri gidenler, çelişkili olup olamayacağını, hangi emre diğerleri karşısında üstünlük verilmesi gerektiğini, bazı görüşlerin diğerlerini neshedip etmediğini tartışanlar da oldu. Bu yüzden bir çok kimse Sünnet'in Kur'ân'ı da kapsadığını ve onunla yakından bağlantılı olduğunu bahane ederek, Sünnetle Kur'ân'dan fazla ilgilenmeye başladı. Sonra kendi imamlarının öğretilerini destekleyecek delil olarak hadisleri kullanmaya başladılar. Zaman geçtikçe, bu imamların fikhî eserleri o kadar yaygınlaşmaya ve şerh edilmeye (yorumlanmaya) başlandı ki, İslam Hukukunun bu imamların eserlerinden başka bir şey içermediği sanılabiliyordu.

Araplar ve Arap olmayanlar arasında statü, tanınma ve nüfuz konusunda çıkan ihtilaflar dâhil, siyasal mücadeleler ve meşruiyete yönelik iddiaları desteklemek için, hadisler de uyduruldu. Bu çatışmalar doğal olarak savaşı tarafların kendi görüşlerini rivayetler ve haberlerle güçlendirme çabalarını sonuç verdi. Sonuçta; ihtilafların tarafları bir kısmı destek bulmak için belli şehirler, kabileler, insanlar, imamlar veya âlimleri övmek amacıyla uydurulmuş hadisler ve rivayetlere yöneldiler ve sonra da bunları yaydılar. Ancak hadis rivayetlerinin ve metodlarının statüsünü yükseltmek isteyen bazı Ehl-i Hadis (hadis uzmanı kişiler) , Kur'ân'ın da rivayet edildiği olgusuna vurgu yapmıştır. Bunu yapmakla, daha sonra *kıraât* (nakletme) ve *ilm-i kıraât* (nakletme bilimi) olarak bilinen çalışmalara meşruiyet kazandırmak istemişlerdir. Hz.Osman bin Affân Kur'ân'ı, ümmetin icmasıyla (oy birliği ile) onaylanan Ana Mushaf (*el-mushafü'l-imâm*) (esas kopya) halinde derledi. Hiçbir yerde ne Hz. Osman ne de Kur'ân'ın derlenmesine yardım edenler, bu Ana Mushaf'ın birkaç farklı şekilde okunan tek bir kelimesinden bile söz etmemişlerdir. Allah'ın Kitabı'nın dengi yoktur ve onu, diğer herhangi bir şeyle kıyaslanabilir, paralel veya herhangi bir kıstasa göre ölçülebilir görmek düşünülemez. Kur'ân, değişmez kesinliğe sahip, sorgulanamaz bir hakikattir.

Beşinci Bölüm

Sünnetin Yazılı Hale Getirilmesi ve Tarihsel Gelişimi

Sünnetin Tarihçesi, Yahudi ve Yunan Kültürünün Etkisi

Muhammed bin Abdullah'ın gelişinden önce, Arap Yarımadası'nda yaşayan Arapların aralarından hiç nebî ve resûl çıkmamıştı. Bu yüzden Resûlullah'ın vefat haberinin şoku, üç grubun oluşmasına yol açtı. Birinci grupta Peygamber'e olan sevgilerini O'nun her hareketi, eylemi, sözü ve hatta suskun kalmasıyla kendisini gösteren rehberliğini esas alan bir hilafet kurarak göstermek isteyen siyasî şahsiyetlerden oluşuyordu. İkinci grup; Resûlullah'ın peygamberlik görevinin velâyet şeklinde devam etmesi gerektiğine inanan Müslüman mutasavvıflar (kendini Allah'a adayan kimseler) ve zâhidlerden (sofu,dindar) oluşuyordu. Üçüncü grup ise; sonraları *ulemâ* olarak tanınan, kelâmcılar, fıkıhçılar ve hadis âlimlerinden oluşan gruptu. Bu grubun üyeleri ve tasavvuf ehli, *sünnet* teriminin anlamını öyle değiştirdiler ki, insanların günlük hayatlarında sadece Kur'ân'ı uygulama ve ona uymaktan bahsetmek yerine, Hz. Peygamber'in hemen hemen yaptığı veya söylediği her şeye atıfta bulunmaya başladılar. Ashab çeşitli şehirlere dağılınca, hadis râvîleri hadis derlemek ve kaydetmek için şehirden şehire seyahat etmeye başladılar. Bu noktada Sünnet artık Kur'ân'ın bir açıklaması ve uygulaması olarak değil, sadece Resûl'den kaynaklanmış olması gibi basit bir nedenden dolayı kendi başına bir kaynak olarak görülüyordu. Kur'ân'a dayalı mevzuatın yanı sıra, Sünnet'e dayalı bir mevzuat külliyatı da ortaya çıkmıştı.

Allah'ın Resûlü'ne risalet geldiği ve vahiy inmeye başladığında, Hz. Peygamber Kur'ân'ın rehberliğinde, Yahudi ve Hristiyanların dikkatini dinlerinin İslam ile ortak paydasına çekmeye çalıştı. Bir görevinin önceki dinleri düzeltmek ve tasdik etmek olduğunu ve getirdiği dinin de, ne Yahudi ne de Hristiyan olan, yalnızca hakiki tek Allah'a ibadet etmeye kendisini adayan Peygamberlerin Atası Hz. İbrahim tarafından getirilen dinin devamı niteliğinde olduğunu anlattı. Ancak, onlara İslam'ı kabul ettirme çabaları genellikle boşa gitti. Arapların

Kur’ân’dan önce kendilerine ait kutsal bir kitaptan yoksun olmaları ve İslâm’ın gelişinden önce hâkim olan diğer kültürler arasındaki etkileşim, İslâm’a yabancı olan fikirlerin ve kavramsallaştırmaların kabulüne zemin hazırlamıştı. Bu fikirlerden birisi *Cebriyye*, yani insanların gerçek bir özgür iradesi olmadığı ve yaptığımız her şeyin kader tarafından önceden belirlendiği inancıydı. Daha sonra ise *Cebriyye*’den *kaderiyye* (kadercilik) ve *hâkimiyet-i ilâhiyye*’ye (ilahi hakimiyet) kadar bir dizi felsefi ve teolojik muamma ortaya çıktı.

İşte bu dönemde, özellikle Milâdi sekizinci yüzyılın sonlarından dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar olan dönemde, Abbâsî Hanedanı Halifelîği himayesindeki yabancı eserlerin tercümesi hareketinin peşinden, İslâmî ilimlerde daha net ayrımlar ve tanımlar oluşturmaya yönelik çalışmalar başladı. Müslüman âlimler bu bağlamda eşyanın özünü tanımayı esas alan Aristo mantığından etkilenmişlerdir. Kavramların tanımında Aristo yaklaşımının benimsenmesi, aslında İslâm düşüncesini alt üst etmiştir. Hadis ilimleri de dâhil olmak üzere, İslâmî ilimlerin hemen hemen tüm alanlarında, terim ve kavramların tanımlarını anlaşılmaz hale getirmiştir. Sonuç olarak, *sünnet* de dâhil olmak üzere birçok kavram, Kur’ân anlayışından uzak yöntemlerle tanımlanmıştır.

Rivâyetlerin Yazılı Olarak Kaydedilmesine İlişkin Hadislere Bir Bakış

Hiz. Peygamberin çağdaşı olan Müslümanlar kuşağı ‘kabul kuşağı’ olarak tanınırken, bir sonraki kuşak ‘rivâyet kuşağı’ onlardan sonraki kuşak ise ‘fıkıh kuşağı’ olarak tanınmıştır. Benzer şekilde İslâmî ilimler de üç aşamadan geçmiştir: “sözlü kültür” aşaması, “derleme ve kaydetme aşaması”; “ayıklama ve tasnif aşaması”. Aşab Kur’ân’a bağlı kalmanın ve Peygamber’in sunduğu rehberliği Kur’ân’a uygun olarak değerlendirmenin gerekliliğinin farkındaydı. Hiz. Peygamber’in Kur’ân’ı okuma ve uygulama yöntemini ve Kur’ân’ı başkalarına nasıl öğrettiğini ve öğrettiği müminlerin karakterlerini geliştirmek için Kur’ân’dan nasıl yararlandığını açıklamaya çalıştılar. Aynı zamanda insanları Allah’ın Kitabından uzaklaştırmamaya özen gösterdiler.

Cenab-ı Hakk, Kur’ân’ı koruma görevini hiçbir insana, hatta Peygamberine bile vermemiştir. Bu görevi Kendisi üstlenmiş, Kur’ân’ın kendi özellikleri, taklit edilemezliği ve belagati (etkili hitabet) yoluyla korunmasını sağlamıştır. Bu sürece ‘içeriden koruma’ adını veriyorum. Hiz. Peygamber Kur’ân’ın yazılmasının önemini vurgularken, yine aynı şekilde Sünnetin de yazılmamasını istemiştir. Hadis rivâyetleri,

sonradan yeni ortaya çıkan ve ivedilikle cevabı istenen sorulara karşılık olarak ortaya çıkmıştır. Hulefâ-yi Râşidîn (Hz.Peygamber'den sonraki 4 halife) dönemi sona ererken, bir yanda dini-fikrî liderlik, diğer yanda siyasî liderlik arasında bir bölünme meydana geldi. Rivayet edecek bol hadisleri ve vasat bir İslam fıkhi anlayışına sahip Emevî Hanedanı liderlerinin iktidara gelmesiyle, insanlar Peygamberin hayatına dair daha fazla bilgiyi rivayet etmeye ve yeni ortaya çıkan toplumsal şartlara cevap olarak bunlardan hüküm çıkarmaya teşvik edildi. Bunun sonucu olarak, hadis rivayetleri gittikçe artan oranda fikhî ve dinî sorunlarla iç içe geçmiş hale geldi.

Şimdi ortaya çıkan soru şudur: sünnet terimi, Peygamber'e atfedilen çeşitli rivayetlerin ve bildirimlerin kayıt altına alınması süreci sonucunda ortaya çıkanları belirtmek için kullanılabilir mi? Bu soruya cevap olarak, ilk önce Sünnetin derlenmesi sürecinin, muazzam derleme çabalarının meyvesi olduğunu unutmamak gerekir. Ancak son tahlilde insanî sınırlara, belirsizliklere ve bir ölçüde şüphelere açık bir insanî çabadan söz ediyoruz. Dikkate alınması gereken diğer bir gerçek ise, kayıt sürecinin ciddi olarak ancak Hicrî 2. yüzyılın ortalarında başladığı ve Hicrî 3. Yüzyılda tamamlanabildiğidir. Kaydetme sürecinin gerektirdiği yoğun çabaların elbette önemli sonuçları olmuştur. İslâmî hükümlerin sayısı birkaç kat artmış ve bu miras kuşaktan kuşağa aktararak, her İslâmî eğitim ve öğretim müfredatının en görünür unsuru haline gelmiştir. Peygamber ve ashabının döneminde Sünnet, Resûlullah'ın kendisine vahyedilenlerin uygulamasına ilişkin somut örneklerden oluşurken, zamanla Sünnet kavramı Peygamber'in yaptığı, söylediği ve hatta onayladığı rivâyet edilen her şeyi kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Büyük bir kısmı evrensel prensipler içeren Kur'ân ile büyük bir kısmı somut ve değişen şartlara karşılık olarak söylenen ve yapılanları içeren 'peygamberî metin' (hadisler) arasında yapılması gereken en önemli ayırım budur.

Kur'ân, bir çok yerde Peygamber'e yalnızca bir insan olduğunu açıkça bildirmiştir. Aslında o da bu gerçeği vurgulamaya özen göstermiştir. Sonuç olarak; Peygamber'in insan oluşu, söz ve eylemlerinden birçoğunun, bağlayıcı fikhî hükümler olarak ele alınmasını imkânsız hâle getirmektedir. Örneğin; kendisi hurma ağaçlarının döllemeninin yararlı bir uygulama olmadığı görüşünü dile getirdikten sonra, söylediklerini bu konularda bilgisiz olduğu gerekçesiyle yeniden değerlendirmiş ve 'ben yalnızca bir insanım" demiştir. Burada Peygamber'in kendisinin, Peygamber olarak yetenekleriyle insan olarak yetenekleri arasında, kişisel görüşleriyle dinî hükümler arasında, insanın hakikati idrak etme girişimleriyle vahiy arasında, dünyevî işlerle uhrevî

işler arasında, kendi namına söyledikleriyle, Allah'ın Resulü sıfatıyla söyledikleri arasında kesin bir ayrım yaptığını görüyoruz. Buna göre hadisler arasında hem dinî görev olarak bağlayıcı olan Rabbimizden gelen vahiyler, hem de alanında uzman olanın en iyisini bileceği dünyevî işlere dair hükümler bulunmaktadır.

Altıncı Bölüm

Hadis Rivâyetlerinin Bağlayıcılığı

Hız. Peygamber'in bir eylem veya sözüne ilişkin bir haber veya rivayette, o eylem veya sözün kendisiyle aynı hukukî statü mü verilmelidir? Böyle bir rivayet veya haber, Rabbimizden gelen bağlayıcı bir fıkıhî hükmün temeli olabilir mi? Peygamber'in Sünneti'nin bağlayıcılığı ve Müslüman'ın bu otoriteyi tanıma yükümlülüğünü tasdik ettiğimizde, dolaylı olarak, tam anlamıyla bağlayıcı olabilmesi için Peygamber'in bir sözü veya yaptığına ilişkin haber veya rivayetin, hiçbir kuşkuya yer kalmayacak şekilde Resulullah'ın gerçekten yaptığı bir eylem veya söze ilişkin olduğunun ispatlanmış olması gerekir. Ancak Peygambere itaat etmenin Allah'a itaatle aynı olduğu söylenebilir mi? Hız. Peygamber bir hükümdar ve komutan olarak görünse de, asıl Hükümdar ve Komutan yalnızca Allah'tır.

Müslüman âlimler, bir dinî emir veya fıkıhî hükmü desteklemek için, Peygambere isnaden rivâyet edilen bir hadisin geçerliliğinin, sözkonusu rivâyetin Resûlullah'a dayandığını kesin olarak ortaya koyabilme imkânının bulunmasına ve o rivâyetin Resûlullah'tan itibaren güvenilir bir şekilde nakledilmiş olduğunun ispatlanmasına bağlı olduğunda ittifak etmektedir. Peygamber'e isnaden nakledilen rivâyetlerin geçerliliği önemli ihtilaflara konu olmuştur. Bazı âlimlere göre; hiçbir metot Resûlullah'ın söz veya eylemlerine ait bir rivâyetin, en azından makul derecede kesin olduğunu bile garanti edemez. Bu yüzden âlimlerin çoğunluğu Peygamber'e isnaden rivayet edilen bir hadise dayalı olarak hareket etmenin doğru olacağı iddiasını reddetmektedirler. Ancak buradaki ihtilaf, Sünnetin kendisinin yetkin bir kaynak olup olmadığına ilişkin değildir.

Altı âlimin ve mezheplerinin Sünnete yaklaşımına baktığımızda; Hanefîlerin görüşüne göre, yaygınlık kazanmamış (ve dolayısıyla *meşhûr* veya *müstefid* olarak nitelenmemiş) bir hadis ancak geçici bir değere sahiptir. Bu yönüyle ne Kur'an'daki genel bir hükmü açıklayabilir; ne de Kur'an'daki açık bir nassı açıklar. İmam Mâlik, söz konusu hadisin başka bir delil ile desteklendiği durumlar dışında, Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir. Ancak Mâlik güvendiği ve kendisinin katı güvenilir-

lik kıstaslarına dayanarak güvenilir bir kaynak olduğunu kabul ettiği bir kimseden işitmesi halinde, isnâd silsilesinde kopukluklar olan hadisleri bile sahih kabul etmektedir. İmâm Şâfiî, *er-Risâle* kitabının bütün bir bölümünü Kur'ân tefsiri olan *beyân* sürecinin beş düzeyine ayırmıştır. Ayrıca İmâm Şâfiî, âhâd (tek kişinin aktardığı, tekil) hadislerin kabul edilebilmesi için çok ağır şartlar getirmiştir. İmâm Şâfiî'nin devrinde Ehl-i Re'y (Fikir Ehli) ve Ehl-i Hadis (Hadis Ehli) arasında devam eden tartışmaların, *sünnet* kavramının anlaşıldığı ve kullanıldığı şekle ilişkin olarak büyük ölçüde kafa karışıklığı doğurduğu unutulmamalıdır. Bu anlayış Sünnetin orijinal anlamından saptırılmasının da ilk başlangıcı olmuştur. İmam Ahmed (bin Hanbel), Sünneti İslam esaslarının temel kaynağı olan Kur'ân'ın ikinci yarısı olarak görüyordu. İmam Ahmed, *Müsned*'ine yalnızca güvenilir, dürüst, Allah korkulu ve doğru sözlü olduğuna inandığı kişiler tarafından rivayet edilen hadisleri dâhil etti.

İmam Zeyd bin Ali'nin kurucusu olduğu Zeydiye mezhebine göre âhâd hadisler (tek kişinin aktardığı, tekil) yalnızca kesin olmayan bir geçerliliğe sahiptir. Bu yüzden pratik hüküm vermede temel olarak dayanılabilirse de, doktrin (dinî esasları belirleme) bakımından dayanılmaz. Genel olarak, Oniki İmam Şiîleri'nin bakışı, Şâfiîlerin fıkıh prensiplerine bakışına önemli ölçüde benzemektedir. Ancak bu grup âhâd hadisleri kabul edip etmeme konusunda iki kola ayrıldılar. Erken dönem âlimleri, rivayetin Resûlullah'a veya bir Masum İmam'a atfedilebileceğine dair güçlü kanıt eşlik etmedikçe, âhâd hadisleri reddettiler. Ancak Oniki İmam Şiî mezhebi âlimlerinin çoğunluğu âhâd hadisleri kabul etmekte, bazıları rivayetin en az iki veya daha fazla sayıda râvî tarafından nakledilmiş olmasını şart koşturmaktadır. Oniki İmam Şiîleri'nin âhâd hadisleri kabulü için ayrıca râvînin bir Oniki İmam Şiîsi olması ve kendisine isnaden rivayet nakledilenin de Oniki İmam Şiîsi olması şartlarını arıyordu.

Kabûl Kuşağı ve Rivayet Kuşağı Döneminde Sünnet'in ve Rivayetlerin Yetkinliği

Hadis ilimleri, tüm hadis bilgilerinin altında sınıflandırılabilceği iki daldan oluşmaktadır: rivayete dayanan hadis ilmi (*Rivayetü'l-Hadîs*) ve anlayışa dayalı hadis ilimleri (*Dirâyetü'l-Hadîs*). Tüm hadis bilgileri bu iki hadis dalı altında sınıflandırılabilir. *İlim* kavramı dört prensibe dayanır: (1) metoda sıkı sıkıya bağlılık, (2) objektiflik veya akademik dürüstlük, (3) disiplinin prensipleri ve esaslarının yeni gelişmeleri kapsayabilme yeteneği, (4) kendi kendini yenileme kapasitesi. Felsefeciler ilim sözcüğünü akılda bir şeye dair oluşan görüntüyü

ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu yönüyle bir idrak düzeyidir. Diğer idrak düzeyleri ise azalan sırasıyla yukarıdan aşağıya doğru, *zan* (tahmin), *şek* (şüphe) ve *vehm* (*yanılsama*) dir. İlim kelimesinin zıt anlamlısı ise cehalettir.

Genellikle Hatîb el-Bağdâdî'dan önce gelen ve onun çağdaşları olarak tanımlanan âlimlerin oluşturduğu erken dönem hadis âlimleri ile Hatîb el-Bağdâdî (ö. H. 463 / M.1071) ile Hafız ibn Hacer (ö. H.852 / M.1449) arasında gelen sonraki dönem hadis âlimleri arasında hem metod hem de terminoloji düzeylerinde belirgin bir farklılık bulunmaktadır. Hadis ilmiyle uğraşmış bu grupların her biri, kendine özgü yöntem, kavram ve akademik kurallarla bu ilmin gelişmesine hizmet etmişlerdir. Bu grupların ilki, pratik bir eğilim göstermiştir. Bu grup önemli hadis münekkitlelerinden (hadis âlimleri) oluşuyordu. Buradaki âlimler sadece doğrudan sözlü rivâyet yoluyla gelen hadisleri kabul ettiler ve yaydılar. İkinci grup teorik bir yaklaşım benimsemiştir. Bu grubun çalışmasına doğrudan bireysel rivâyetler yerine, yazılı belgelere dayanma tavrı damgasını vurmuştur. Bu ikinci dönem ayrıca Yunan felsefesinden türetilen mantık kurallarının gelişimine de tanık oldu.

Hadis araştırmaları alanında tanık olunan değişimler, âlimlerin kullandığı metodlarda da belli derecede kafa karışıklığına sonuç vermiştir. Bu kafa karışıklığı zamanla derinleşerek, sonraki âlimlerin çalışmalarını dayandırdığı prensipler ve temellerinin neredeyse tamamını etkiler hale gelmiştir. Bu durum, daha sonraki hadis âlimleri tarafından ortaya konan kuralların, kıstasların, terimlerin ve tanımların tarafsızlığı ve güvenilirliği hakkında çeşitli soruların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu prensipleri ortaya koyanların seleflerinden râvîler ve rivayetler konusunda devraldıkları sayısız açıklamadan anlam çıkarmak için, hayli yoğun bir yorum çalışması yapması gerekiyordu. Bu açıklamaların formüle edilmesini çevreleyen özel şartlar hakkında bilgi sahibi değillerdi; bu yüzden bunları nasıl yorumlayacakları ve bunlardan nasıl prensip ve kurallar çıkaracakları konusunda ihtilafa düştüler.

Usûl Metodunun Geç Dönem Hadis Âlimleri Üzerindeki Etkisi

İslam fıkhnın temelleri konusunda ilk eser veren âlim İmam Şâfiî oldu. *Er-Risâle* adlı kitabında sünnet ve bağlantılı disiplinler konusundaki ustalığını sergilemiştir. İmam Şâfiî skolastik teoloji (din bilgisi eğitimi, ilahiyat) ve teologlar (ilahiyatçılar) konusunda hayli eleştirel bir yaklaşımı benimsemesine rağmen, fıkhnın temel esasları

konusunda kitap yazan takipçilerinin benimsediği metot, skolastik teolojiden ağır bir biçimde etkilenmiştir. Bunun nedeni, Aristo mantığı ve felsefenin fıkıh alanını, fıkıh usûlünü ve elbette hadis bilimleri de dâhil olmak üzere, genel olarak İslâmî ilimleri büyük ölçüde etkilemiş olmasıdır. Zayıf bir hadisin bağlamına ilişkin delillere dayanarak kabul edilmesi veya reddedilmesi de da bu etkilere dâhildi. Ayrıca, usûl âlimleri düzensiz (şâz)¹¹ olarak görülebilecek ilaveleri sırf râvîleri güvenilir olarak sınıflandırıldığı için, kabul etmeye başladılar.

Hâlbuki güvenilir bir râvî tarafından yapılan her ilave geçerli olarak kabul edilemez. Bu konuda yorum yapan Hâfız ibn Hacer, âlimlerinin bir hadisinin sahih kabul edilebilmesi için şâz sınıfına girmemesini şart koşarken, usûl âlimlerinin hadis âlimleri tarafından şâz olarak görülecek ilaveleri kabul ettiklerini bildirmektedir. İbn Hacer, hadislerdeki zayıflığı tartışırken, İbnü's-Salâh'ın kendi bakış açısını belirtmek yerine, hâdis âlimlerinden aldığı kavramlara dayanmasına karşın, şâz hadis tartışmasında, fıkıhçılar ve usûl âlimlerinin görüşlerine daha fazla ağırlık verdiğini belirtmektedir.

Râvî Değerlendirmesi: Nesnellik ve Öznellik

Arapça İlmü'l Ricâl (sözlük anlamı 'insan bilimi') olarak adlandırılan disiplin, naklettikleri rivayetleri kabul veya redde karar vermek için hadis râvîlerinin içinde yaşadıkları dönemin şartlarını ve kişisel karakterlerini ele almaktadır. Bir rivayetin kabulü veya reddini etkileyen çok faktör bulunması nedeniyle, bu ilim dalı çeşitli alt disiplinlere ayrılmıştır. Bu alt disiplinler şu gibi konuları ele alır: doğum ve ölüm tarihleri; isimler, takma isimleri ve unvanları; soy kütükleri; ülkeleri ve seyahat ettikleri yerler; şeyhler ve müridleri; râvî değerlendirmesi; örneğin aynı ismi taşıyan ama farklı kişiler olan râvîler, sesli harfler olmadan yazılan isimler ve dolayısıyla birbirleriyle karıştırılan râvîler arasında ayırım yapma yolları; zayıf ve güvenilir râvîler ve diğerlerinin belirlenmesi alt disiplinleridir.

İlmü'l Ricâl özellikle râvîlerle (erkek ve kadın) ilgilenir: Onların karakterleri, içinde yaşadıkları devirler, seyahatleri ve hayatlarını ele alır. Râvîlerin karakterlerini araştıran ilk araştırmacılar, Peygamber'in 'Ashabı' olarak kabul edilen kimseleri araştırma kapsamı dışında bıraktılar. Çünkü bu kimselerin son derece dürüst olmaları nedeniyle ahlâklarını araştırmaya gerek yoktu. Hadis âlimleri Pey-

11] Şâz, güvenilir bir râvinin rivayet edip başkalarının rivayet etmediği hadis değil, güvenilir râvinin başkalarının rivayetine muhalif olarak rivayet ettiği hadisi ifade eder (Ç.N.)

gamber'in Ashabı'nı 'Peygamber'le karşılaşmış, ona iman etmiş ve Müslüman olarak ölmüş herkes' olarak tanımlamaktadır. Ancak usûl âlimleri, 'Sahâbe'¹² teriminin ne anlama geldiği konusunda farklı görüşlere sahipti. Örneğin; bazıları sahâbî'yi önemli bir zaman geçirmiş olma ve kendisine isnaden hadis rivayet edilme şartı olmaksızın, Peygamber'i gören herkes olarak tanımlamıştır. Üstelik Sahâbînin kim olduğunu belirlemeye yönelik çeşitli yöntemler bulunmasına karşın, tüm sahâbîler Resulullah'ın söyledikleri ve yaptıkları konusunda eşit derecede bilgi sahibi değildir.

İlmü'l-ricâl'de Kullanılan Terminoloji

Râvîlerin karakterlerini değerlendirmede, erken ve geç dönem âlimleri tarafından paylaşılan sistematik bir metot yoktu. İlk hadis münakitleri, aynı râviye ilişkin değerlendirmelerinde sıklıkla farklılık göstermişlerdir. Zaman zaman görüldüğü üzere bir hadis münekkidin bir yerde bir râvi hakkında söyledikleri, başka bir yerde değiştiğinde, sorunlar ortaya çıkmaya başladı. Hatta bir münekkidin aynı hadis hakkında iki farklı görüş ifade ettiği durumlara dahi rastlanmaktaydı. Bir başka husus da bir râvînin başka birisi tarafından söylenmiş veya yapılmış bir şey yüzünden kusurlu karaktere sahip olarak değerlendirilmesidir. Oysa o kişinin erdem ve ilim bakımından yaygın ünü nedeniyle böyle bir değerlendirmenin yapılması doğru görülüyordu. Râvileri araştırmak için kullanılan yöntemler de bir münekkitten diğerine farklılık göstermiştir. Bu ikilemi göstermek için Yâkub bin Şeybe, bir keresinde Yahyâ bin Maîn'e sordu: "Tabî'n'den râvilerini, İbn Sîrîn'in yaptığı gibi seçen herhangi bir kimse biliyor musunuz?" O da başını olumsuz anlamda sallayarak "Hayır" diye cevap verdi.

Râvi Değerlendirme Metodolojisindeki Boşluklar

Râvi değerlendirme metodolojisinde bazı boşluklar vardır. Bunlardan birincisi uydurmacılık (et-Tedlis) ve uyduranlardır (*el-Müdeallisûn*). Arapça *dellese* fiilinin sözlükteki tanımı, bir kusur veya hatayı gizleyerek aldatma işiyle uğraşmaktır. Hadis araştırmalarındaki teknik bir terim olarak bu fiil, râvînin işitenleri yanıltmak maksadıyla, bir rivayetteki kusur veya hatayı gizlemesi eylemini ifade eder. Hadis uydurmanın genel olarak râviler arasında ürkütücü bir şekilde yaygın olmasına rağmen, râvi değerlendirmesi üzerine yazılmış kitaplarda, en fazla yüz adet râvînin hadis uyduran kişi olarak ismi yer almakta-

12] Sahâbî, sahâbe ve ashap kelimeleri İslâmiyet'le birlikte, Resûl-i Ekrem'i görüp ona inanan kimseler için kullanılmakta olup, sahâbî tekil hali, sahâbe ve ashap ise çoğul halidir (Ç.N.)

dır. Münekkidlerin kendileriyle aynı dönemde yaşamış râvîler arasında bile uyduranları tespit etmeleri zordu.

İkincisi, uydurma hadislerin sayısının çoğalmasına neden olan yalancılıktır. Üçüncüsü, râvînin az tanınmış olmasıdır. Az tanınmışlık sorununun izini tarihte sürdüğümüzde, hadis âlimlerinin isnad silsilesinde az tanınmış bir râvîye rastladıklarında, o hadisi zayıf olarak kabul ettiklerini görüyoruz. Ancak, bir râvînin az tanınmış olup olmadığına karar verilmesinde kullanılan kıstaslar dönemden döneme, bölgeden bölgeye farklılıklar göstermiştir. Dördüncüsü, bir tür önyargı veya bağnazlık olan taşralılıktır. Bazı râvîlere karşı duyulan güven düşüktü. Beşincisi, bilgiyle hiçbir ilgisi olmayan duygusallıktır. Duygusallık bir çok münekkidin hem râvîlere hem de hadislerle ilişkin değerlendirmesini etkilemiştir. Altıncısı, râvîlerin durumlarına ve karakterlerine aşına olmayan bazı hadis münekkitletlerinin, bu râvîler hakkında meslektaşlarının önceden bildirdikleri bazı görüş ve değerlendirmelerini papağan gibi tekrarladıkları taklit etme eğilimidir. Yedincisi, görüş farklılıklarının âlimlerin belirli hadis râvîlerin hakkındaki değerlendirmelerini etkilemesine yol açan fikhî ve itikâdî (inanca dayalı) mezhepçiliklerdir. Sekizincisi ise, kişisel önyargı nedeniyle hadis râvîlerinin lehine ve aleyhine yapılan sahtekârlık iddialarını içerir.

Râvîlerin Hafızası

Hadis âlimleri hafızayı (*zabt*) iki türe ayırmaktadır. Birincisi; *zabt-ı sadr*, sözlük anlamıyla ‘sinede koruma’ olup, kişinin kalbinde veya aklında depolanan şeylerin ezberlenmesini –korunmasını- ifade etmektedir. İkincisi ise; *zabt-ı kitâb*, sözlük anlamıyla ‘kitapta koruma, hıfz etme’ anlamına gelmektedir ve yazılı olarak kaydedilmiş rivayetleri ezberleme ve koruma yeteneğini ifade etmektedir. Sözlü rivayetler konusunda, hadis derleyenler nakillerinin bazen hatalar içerebildiğini kabul etmişlerdir. Eğer bir râvînin hafızasında sıkıntılar olduğu anlaşılıyorsa, onun rivayetlerini kabul edip etmeme konusunda bazı ihtilaflar ortaya çıkmış; bazıları kabul etmiş, bazıları ise reddetmişlerdir. Bu kategoriye giren bir hadiste, “Eğer bir kadın velisinin rızası olmadan evlenirse, nikâh batıl olur” buyurulmuştur. Bazı kelimelerin eşanlamı terimlerle değiştirildiği bazı hadisler tefsir yoluyla başka kelimelerle açıklanarak aktarılmıştır. Hadis âlimleri, nakledilen rivayetlerin çoğunun ifade biçimi değiştirilerek nakledildiği konusunda hemfikirdirler. Ancak yazılı rivayetler de eklemeler, silmeler veya diğer değişiklikler yoluyla bozulmaya maruz kalıyordu. Aslında, yazarların akrabaları, yakın arkadaşları ve öğrencileri sık sık yazarlara ait kitaplarda değişiklikler yaptılar. Bu kategoriye giren hataları tespit etmek zordur.

İsnâd Eleştirilerine karşı Metin Eleştirileri

Artık bir hadisin sahihliğini, içeriğini o konudaki Kur'ân hükmü ile karşılaştırarak belirlemiyoruz. Oysa Peygamber'in Ashabının yaptığı tam da bu tür bir karşılaştırma idi. Bunun yerine, hadis tenkidi metodu, nakil silsileleri ve râvilerin karakterlerinin incelenmesine dayanmaktadır. Bu yöntemle râviler ve nakilleri hakkında en fazla çıkarabileceğimiz şey geçici hükümler olacaktır. Sadece hadislerin ve diğer tarihî nakil ve rivayetlerin değil, ayrıca görüş, fikir ve çeşitli yorumların da Kur'ân hükmüyle kıyaslama kıstasına vurulmasında tereddüt edilmesi, Müslümanların içinde bulunduğu bir tür zihinsel felcin bir göstergesidir. Nitekim bu yüzden Sünnet, râvî değerlendirmeye ilmi olan ilmü'l-ricâlin (insan bilimi) tutsağı halindedir.

Bize kadar ulaşan hadis külliyatlarının terk edilmesini savunmuyorum. Vahim olan şudur ki, eğer herhangi bir kitabın Kur'ân'la kıyaslanabileceğini düşünüyorsak, bu, Kur'ân'ın sağlam kaynağa dayanmasının ne anlama geldiğiyle, diğer tarihî rivayetlerin sağlam kaynağa dayanmasının ne anlama geldiğini birbirinden ayırma yeteneğimizin kusurlu olduğunu göstermektedir. Kur'ân'ın sahihliğini onu aktaranlar değil, kendisi ispat eder. Bu nedenle, bir hadisin yalnızca nakil silsilesini (*isnâd*) değil, metnini de eleştirmemiz esastır. Hadis metin tenkidi âlimlerinin oluşturduğu çeşitli standartlar incelendiğinde, yerine getirilmediği takdirde bir hadisin reddedilmesini gerektiren on dokuz temel kıstastan oluşan bir liste ortaya çıkar. Bu şartlar şunlardır:

1. Kur'ân'ın açık, muğlak olmayan hükümleriyle (nass), sahih Hadislerle ve dinin esaslarıyla çelişmemelidir.
2. Duyusal deneyimlerle ve gözlemlediğimiz dünyadan öğrendiklerimizle çelişmemelidir.
3. Yerleşik bilimsel bilgi ve tabiat yasalarıyla çelişmemelidir.
4. Ferasete (sezgilere) aykırı olmamalı, tartışmasız deliller veya yerleşik tecrübe ile çatışmamalı veya genel görüşün aksine olmamalıdır.
5. Tıp, astronomi ve benzeri alanlardaki yerleşik bilimsel bilgilerle çelişmemelidir.
6. Peygamber Efendimiz tarafından belirlenen belagat (hitabet, etkili konuşma) standartlarına uymayan zayıf bir dilbilimi tarzı sergilememelidir. Ayrıca Peygamberin devrinde kullanılan terimler içermemelidir.
7. İslam hukukuna aykırı ahlâksız davranışı teşvik etmemelidir.

8. Hurafe ve saçmalık içermemelidir.
9. Belli bir düşünce ekolü, mezhep veya kabileye sadakati teşvik etmemelidir.
10. Yerleşik tarihsel olgular ve olaylarla veya bu gibi olayları ve meydana gelme tarihlerini kanıtlayan uzmanların kabul ettiği arkeolojik kanıtlarla çatışmamalıdır.
11. Halkın tanık olduğu önemli olayları yalnızca bir veya iki kişiye dayanarak başka şekilde anlatmamalıdır.
12. İlâhî sıfatlar –Allah’a mutlaka izafe (yüklemek, atfetmek, yakıştırmak) gereken, Allah’a izafe edilemeyecek olan ve izafe edilebilecek olanlar- konusundaki temel İslâmî anlayışla çelişmemelidir. Benzer şekilde Allah’ın şerefli peygamberlerine ilişkin olarak söylenilmesi, söylenilmemesi ve makul olarak söylenebilmesi mümkün olan hususlarda temel İslâmî görüşle çelişmemelidir.
13. Bazı önemsiz ameller (eylemler) için muazzam bir ödül vaat etmemeli veya küçük bir günah için ağır bir ceza ile tehdit etmemelidir.
14. Râvînin bu rivayeti aktarmaktan kişisel bir çıkarı olmamalı veya bu aktarımı bir dış etki altında yapmamalıdır.
15. Geçmiş dinler ve medeniyetlere ait dinî veya felsefî esaslara imanı teşvik etmemelidir.
16. Hadisin metni ve senedinde (rivayet zinciri) düzensizlik veya ciddi bir zayıflık olmamalıdır.
17. Ashabın önde gelenleri tarafından reddedilmemiş veya aralarında ihtilaf konusu olmamış olması gerekir. Eğer olmuşsa bu durum Ashab’ın kendisi tarafından sahih olarak görülmediği anlamına gelecektir. Eğer Ashab’ın döneminde sahih olarak görülmemişse, sonrasında sahih olarak görülmesi için bir neden yoktur.
18. Rivayetin belli bir râvîye atfedilmesinden sonra, o râvînin rivayeti aktardığını reddetmemiş olması gerekir.
19. İlk başta ifade edildiği şekilde, herhangi bir ilave veya eksiltme yapılmadan aynı sözlerle nakledilmiş olması gerekir.

Meslektaşlarımı, İslam hukuku ilimleri ve yazılı gelenekle uğraşan tüm öğrencileri bu metodolojiyi öğrenmeye ve öğretmeye, zenginleştirmeye ve geliştirmeye; böylece ‘yalnızca Kur’ân’a sarılma’ çağrısı yapan, oysa Kur’ân destekçileri arasında en son sırada bulunanların çabalarını boşa çıkarmaya davet ediyorum. Hadis âlimlerinin modern yapısökümcü düşünce karşısında, ‘hadis ilimleri’nin geniş akademik araştırma alanının parçası olmaktan çok, kendi başına özgün bir alan olduğu hatalı anlayışını yeniden değerlendirmesine ihtiyaç

vardır. Hadis ilimlerine karşı benimsenecek yaklaşımın, her rivayetin *isnâd* ve *metnini* daha geniş fıkî meseleler bağlamında dikkatle ele alan bütüncül bir yaklaşım olması gerekir. Peygamber Efendimiz'in Sünneti, Kur'ân ile arasında hiçbir çelişki veya çatışmaya izin vermeyecek ayrılmaz bir biçimde Kur'ân'a bağlanmalıdır. Bu yaklaşım, Müslümanların bugün günlük hayatlarını sürdürürken dünyada karşılarına çıkan ve süregelen sosyal, ekonomik, entelektüel ve manevî zorlukları doğru ve verimli bir şekilde ele almaları için gereklidir.

SON NOTLAR

1. Sünnet sözcüğü baş harfi büyük ve italik olmaksızın (Sünnet) yazıldığında, Müslümanlar tarafından pratik yaşamlarında örnek alınması gereken Hz. Peygamberin sözleri ve eylemlerinden oluşan külliyyat anlamına gelmektedir. Küçük harf ve italik olmayan şekilde yazıldığında (sünnet) Hz. Peygamberin belli bir duruma ilişkin olarak ortaya koyduğu örnek davranışı ifade eder. Örneğin; bir kimsenin sol eliyle değil, sağ eliyle yemek yemesi bu anlamda bir "sünnet" olarak nitelenir. Son olarak; küçük harfle ve italik "*sünnet*" olarak yazıldığında bu anlamdaki Arapça kelimeyi veya kelimenin altında yatan kavramı ifade etmektedir.

2. Bir kavram (*mefhum*) ile teknik bir terim olan mustalah arasındaki fark az ama önemlidir. Bir tanımla ilişkili bir kavram, bir çok farklı tarzda ifade edilebilir veya bazen de usûlî bir tanımla ilişkilendirilebilir. Buna karşın teknik bir terim, genellikle belli bir sözcükler dizisinden oluşan, daha katı bir tanımla ilişkilendirilir.

Yazar Hakkında

Taha Cabir Alvani (1935-2016) El-Ezher Üniversitesi mezunu, uluslararası üne sahip bir ilim adamı ve İslam hukuk teorisi, fıkıh (fıkıh) ve usûl-ü fıkıh alanlarında uzmandı. Çok sayıda eser yazdı ve İslam İşbirliği Teşkilatı İslamî Fıkıh Akademisi üyesi ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Virginia Eyaleti Ashburn kentinde bulunan Cordoba Üniversitesi'nin Başkanı olarak görev yaptı.

IIIT Özet Kitaplar Serisi

IIIT Özet Kitaplar Serisi, okuyucuya orijinal eserin içeriğine ilişkin ana fikri sunmak için tasarlanmış, Enstitü'nün temel yayınlarının kısaltılmış nüshalarından oluşan önemli bir seridir. Kısa, okunması kolay ve zamandan tasarruf sağlayan bir formatta hazırlanan rehber niteliğindeki bu özet metinle; asıl yayının dikkat ve özenle hazırlanmış genel bir çerçevesini sunmakta ve okurları asıl yayını daha yakından keşfetmeye teşvik etmesi umulmaktadır.

Dengenin Yeniden Kurulması: Kur'ân'ın Hükmü ve Sünnetin Yeri adlı bu eserde, Sünnetin İslam'daki yeri ve Kur'ân ile olan temel ilişkisi ele alınmaktadır. Hz. Peygamberi örnek alma övgüye değer niyeti ve çabasını dikkate alan bu eserde, yazılı ve sözlü hadislerin gelişimine dair olan hassas konu incelenmekte, âlimlerin rivayetlerin sahihliğini doğrulamak, râvîlerin karakterini incelemek vs. için giriştikleri olağanüstü çabalara rağmen karşılaştıkları problemler ve Hz. Peygamberin hayatı, sözleri ve eylemlerinin sadeliği ve açıklığını ortaya koyan rivayetlerin sürekli artan karmaşıklığı ve büyüyen bilgi labirenti değerlendirilmektedir. Yazar Sünnet derlenip yazılı hale getirildikten sonra, İslam ümmetinin Hz. Peygamberin söylediği ve yaptıklarına ilişkin rivayetlerin Kur'ân'ı da içine aldığı bahanesiyle, bu rivâyetleri öne çıkarıp, Kur'ân'ı ihmâl etmeye başladıkları kanaatindedir. Sonra da fikhî metinlerin hem Kur'ân'ı hem de Sünneti içerdiği bahanesiyle Hadis rivayetlerini de fıkıh hükümleri (fetvalar) lehine terk ettiler.

Bu eserin amacı; Kur'ân ile Sünnet arasındaki bozulan bu ilişkiyi yeniden kurmaktır. Hz. Peygamber'in Sünneti, aralarında hiçbir çelişki veya çatışmaya izin vermeyecek biçimde, hadislerin kötüye kullanılması ve yanlış uygulanmasından kaçınacak ve yeni çağın ihtiyaçları ve meydan okumalarına cevap verecek şekilde Kur'ân'a bağlanmalıdır.

